

- ר' תנחום. ויקרא ב' (רפס).
 ר' תנחום בן הנילאי. משפטים ח', ויקרא א', שמיני י', חוקת ה', תצא ה'.
 בשם ר' ברכיה בשם ר' יוחנן, תזריע י"א (רצ).
 ר' תנחום ב"ר יודן. חוקת כ"א (רצא).
 ר' תנחום ב"ר יוסי. ויצא כ"ב (רצב).
 ר' תנחומא. לך פ', וירא כ"א, תולדות ו', כ"ג, ויצא כ"ד, סקן י', וארא פ"ו,
 בא ו', משפטים ו', ויקרא ב', אחרי ו', אמור י' (רצג).
 ר' תנחומא בר אבא. בראשית י', י"ט, נח ב', לך ו', ויצא כ"ד, בא ב',
 תזריע פ', בהעלתך י"ט, שלח א'. בשם ר' חנינא אביו של ר' אחא בר חנינא, שלח כ"ז.
 בשם ר' לוי, במדבר כ"ז (רצד).
 ר' תנחומא ברבי. בחקותי ה' (רצה).

ת) רשימה ממלות זרות הנמצאים בתנחומא כ"י ע"פ סדר א"ב ואנה הם
 מבוארות בהערות.

בתנחומא נמצאים הרבה מלות זרות. ובארותי כולם בהערות שלי באר היטב מקורם
 ומחבתם, הרבה מהם לא הביאם העורך כלל, כי לא ראה את התנחומא שלנו, וגם
 לא הגדפם, רק הביא המלות הזרות מהילמדנו (כמו שתראה בפרק י"ז ברשימה), ואמיתי
 להציגם פה כולם ברשימה אשר ערכתי ע"פ סדר א"ב שיהיו ערוכים לפני הקוראים, ורשמתי
 אנה הם נמצאים בתנחומא, באיזה פרשה, ובאיזה אות, וגם באיזה הערה נמצא באורם,
 ואקוה כי יהיה תועלת בזה אל הדורשים אחרי באורי מלות זרות בדברי חז"ל, בפרט כי
 הרבה מלות נמצאים גם בספרי מדרשים אחרים, ועל ידי הרשימה ימצא בנקל מקום
 תתונם בתנחומא ובאורם בהערותי.

מלה	פרשה	אות	הערה	מלה	פרשה	אות	הערה
א.	אמור	—	קצ	אדריאנוס	משפטים	—	יב
אבגין	אחרי	ד	סא	אדריאנוס	פקודי	—	כא
אבן שתייה	אמור	—	קצ	אדרינוס	קדושים	ח	לז
אנח	אמור	—	קצ	אדרינוס	פקודי	ג	יט
אגודי	במדבר	—	קפא	אדרינוס	"	—	כא
אגילון	שלח	כב	פט	אדורות	בשלח	—	צב
אגמקסין	בא	יא	צג	אדורותא	"	—	"
אגון	אמור	—	קצ	אדרופיקוס	תזריע	ח	יט
אגין	"	—	"	אהליות	תרימה	ח	מח
אנוסמה	קדושים	ה	יט	אוונטניא	וישלח	ה	יב
"	בחקותי	ו	כה	אוונטניות	חשא	—	לא
אנוסמוס	וארא	ז	סא	אוונטניאי	וישלח	ה	יב
אניסמרון	ויצא	—	ד	אונרין	חקת	—	קמג
אנורי	במדבר	—	קפא	איזמל	ויקהל	ט	לד
א-מא	אחרי	ד	עג	איחוי	לך	—	יב

ק"ל פ"א. (רפס) מזכר ביושלמי ועיין מנחם בירושלמי. (רצ) מזכר בירושלמי בגלי ומדכסיס, עיין סדר סדורות.
 (רצא) מזכר בירושלמי בנכטס סוף פ"ו, יומא פ"ב ה"א. (רצב) בגל סדר סדורות לא הכיר, ובתנחומא וילא סס
 ספסר קמ"ט סגחתי גירסת סלקוס ר' סונא דגבי יוסי. (רצג) ר' מנחמא ססס, ר' מנחמא בל אנה, ור' מנחמא
 בכני סא אחר, וסא כני מנחמא סדקס אסר מיוסס אליו סמדרש מנחמא, עיין לודמיו בלסיטס לפיל פקס א'.
 (רצד) עיין ספסר סלפסיס. (רצה) עיין ספסר ל"ג:

מלה	פרשה	אות	הערה	מלה	פרשה	אות	הערה
אימא	במדבר	—	קע	אמורא	ויצא	כ	קבו
איטיסמא	הוספה שלח	יב	סב	אמת המים	חוקת	ה	צ
אמלז	ראה	יג	סה	אנבונין	במדבר	—	קסו
אמלזי	בלק	—	פח	אנגיטירין	יתרו	—	סג
אמלין	וישלח	יס	עד	אנגריא	נשא	יה	צג
אמלם	בלק	סו	פח	"	שופטים	ס	לש
"	מסעי	ה	מה	אנדרלומסיא	כא	ד	כד
אמלים	וישלח	יס	עד	"	במדבר	לב	רכא
"	ראה	יג	סה	"	קרח	יס	עא
אמלסיות	מסעי	ח	מה	אנדרינום	משפטים	ג	יב
אכמו	במדבר	—	קע	"	פקודי	ג	יס
אכלוסין	לך	—	ג	אנטוכיא	הוספה שלח	ו	מה
"	יתרו	יד	פב	אנטום	נח	—	קלה
"	בלק	סו	פפ	אנטונינום	ספק	יא	—
אוכלוסין	שלח	יב	נו	אנטידיסר	ויצא	יס	קיו
אכסיוס	ויצא	א	ד	אנטיקיסר	"	—	"
אלכנין	וישלח	ל	קה	אנטיטר	"	—	"
אלשין	במדבר	—	קסו	אוני	ויחי	—	מו
אלכסנדריא	תרומה	ט	סב	אוניות	וישב	יג	מה
אלכסנדרון	בהעלותך	א	ו	אנפטי	"	ב	ג
אלכסנדרוס	אמור	ס	פג	"	שמות	כד	—
אלון	"	"	"	"	בשלח	יא	—
"	וישלח	כו	ק	"	אמור	ל	רה
אליונסתי	תצא	ד	לד	אנפריות	שלח	—	קסא
אלנסטי	הוספה שלח	יס	צב	אנוצי	תזריע	ז	לז
אלנסני	וישלח	כו	ק	אונקיא	נח	יד	קבו
אלנסתי	צו	—	ל	אנקליטין	תזריע	ס	נו
אילסים	"	ד	"	אנקום	וישלח	ל	קה
אולוסירקא	ויחי	—	כה	אכטאמיכא	ויצא	כב	קנב
אילפים	תרומה	א	ד	אכטווא	מצורע	יה	פז
"	ויחי	—	כה	אכטוונית	משפטים	—	לה
אילפס	אחרי	—	קעו	איכטוטין	"	ה	"
אלופסין	"	יז	"	אכטל	מסעי	—	מה
אמבטי	מקץ	סו	קכא	אכטליות	"	—	"
"	תזריע	ד	כא	איכטליוטין	לך	י	צד
אמכירם	תצא	יא	פז	אכטנים	תזריע	ה	מט
אמנה	צו	—	כד	אכטרוכלין	תשא	ב	ית
אימנון	בשלח	יא	מה, מו	אכטרוולונ	חוקת	—	קט
אמנום	"	יג	נז	איכטרוולגין	ויקהל	ה	מו
אמנוות	"	—	מה	אכטרונגילון	תשא	—	י
אימיס	בהעלתך	ג	סו	איכטריא	תולדות	סו	פט
אכפרמור	הוספה שלח	יס	צב	אכטרון	קרושים	—	לש
אימקסירוס	מקץ	יא	עג	איכטרון	ויחי	—	כה
אימקסירוס	נח	—	קמד	איכטרטין	"	—	"
	צו	—	כד	איכטרטיון	האזינו	ב	ג

הערה	אות	פרשה	מלה	הערה	אות	פרשה	מלה
—	טו	"	"	לה	—	משפטים	איסטרטיון
סא	י	שמיני	"	ג	—	האוינו	אסטרטיומן
קט	ז	אחרי	איפופסין	לה	—	משפטים	איסטרטיומן
סז	ז	במדבר	"	רעז	כו	חוקת	אסטרטליטיה
ד	א	קדושים	אפיפורין	צד	—	לך	איסטרטליטין
נב	ה	במדבר	אפרכייא	ל	ז	בשלה	אוסיא
רעז	כו	חוקת	אפרכיה	ס	ז	מסעי	"
נו	ט	חזריע	אפרכוס	קלה	יט	תשא	אוסיה
צט	כ	בהעלותך	"	לג	ב	חוקת	אסכלה
כג	—	לך	אפולסמון	רלג	—	לך	אספממא
קמט	כו	נשא	אפרסין	קיא	—	וארא	אספמא
מז"מ	ו	נת	אפרסמן	סג	ט	תרומה	אספנרמן
כג	ג	לך	"	"	—	"	אספנרמן
סה	—	הוספה שלה	אפריקא	שג	—	חוקת	אספלקטור
סט	ט	אמור	אפריקי	סג	—	תרומה	אספנרמן
מז	יה	מצורע	אצמבא	צא	—	בשלה	אסקולסמא
רמט	לא	בראשית	איצמבלאות	"	—	"	אסקולסמין
קסד	יא	חוקת	אצמלולת	"	יז	"	אסקולסמין
קע	כא	במדבר	אקטו	קי	טז	כא	איסקופיא סהמא
כא	—	צו	אוקיי	"	—	"	איסקופיסמא
קה	ל	וישלה	אקיום	ס	—	חיי	אסתודי
צג	י	במדבר	איקונים	כג	—	לך	אפובלסמן
קעה	כב	"	איקונין	קע	כא	במדבר	איפמא
ס	ז	שמות	"	—	יא	כא	איפמא
קה	—	וישלה	אקנוס	ס	א	במדבר	איפמא
טו	ט	מקץ	אוקנוס	קמט	—	נשא	אפמין
נה	ח	נשא	ארביטמקן	קמא	—	שלה	אפכיות
סב	י	תצוה	ארבל	עב	—	בראשית	אפלין
יא	ב	הוספה קרה	ארגמים	עב	—	בראשית	אפילין
סג	—	יתרו	ארגנמין	קיא	—	וארא	אפמא
"	יב	"	ארגינמירין	—	כד	שמות	אפנמי
צב	—	בשלה	אורוותא	—	יא	בשלה	"
סא	יב	הצא	ארכיין	ג	—	וישב	"
נה	—	נשא	ארכיטמון	רז	—	אמור	"
סב	—	תצוה	ארכלים	נב	חא	ויקרא	אפנרא
צא	—	בשלה	ארכילסמון	לב	ח	ויגש	אפונים
ס	ז	שמות	אורכסיניא	קמט	—	נשא	אפסין
קפג	—	במדבר	ארנון	ס	א	צו	אופסנין
שנה	סט	חוקת	ארנונא	סה	—	וישב	אפסנין
קלה	טו	נת	ארנונית	"	—	"	אפסנתין
קמא	—	שלה	ארנוניות	ד	כ	וישב	אפסיקין
ז	ב	בראשית	אריסמן	ד	א	קדושים	אפיפורין
			ב.	כ	ד	בשלה	אפופסין
			בבא	לה	ז	תצוה	"
צג	כד	קרה		סח	יא	ויקרא	"

מלה	פרשה	אות	הערה	מלה	פרשה	אות	הערה
ביבי	מקץ	—	עב	בריוני	אמור	ל	רי
ביבין	וארא	ב	יד	בוריריקא	ויחי	—	כז
בבליקין	משפטים	—	עב	בשמרנה	לך	—	קכא
באגז	אמור	—	קצ				
באגן	"	—	"				
בדוכסין	אמור	—	עב	גבבא	קרח	כז	קיא
בוהק	פנחס	א	ו	גבוריא	חוקת	—	קעג
ביוע	קרח	כז	קט	נגית	וארא	יד	קכג
בוזיהא	תצא	ד	לב	גדנפא	חוקת	ב	מז
בייא	שמיני	ה	כז	גזא	תצא	ו	מה
"	הוספה דברים	א	ב	גיתו	פנחס	א	ג
בייה	ויגש	—	יב	גיי	אמור	—	פב
באיין	אמור	כז	קצ	גיים	מסעי	א	ב
בית אודיין	וירא	—	קכד	גייפא	ראה	—	כא
בית אוריין	"	—	"	גיית	נח	—	עד
בית מופת	חוקת	א	מז	"	אמור	—	פב
בי מרפא	"	—	"	גלבשינן	בראשית	—	קפח
בית כחבא	"	—	"	גלובקא	לך	—	עב
בית שאן	בראשית	כד	—	גיל	אמור	ז	סב
"	תזריע	ז	לז	גליא	אחרי	ד	נה
בית שופרי	חוקת	—	מז	"	אמור	יט	קסב
בלדר	"	—	כא	גלגוי	חוקת	ח	קכח
בולם	תצא	ו	מד	גלגלי	"	"	"
בולים	נח	יז	קעא	גולגלית	נח	טו	קלח
בלנין	כא	ה	מז	גלוותא	וישב	מז	סב
בלניס	בלק	—	קכז	גלכמיטון	בראשית	—	קפח
בולם	חוקת	—	רמד	גלכמיטון	"	—	"
בליסמרא	כא	ד	כו	גלוסקאות	תזריע	ז	לז
בלסימייא	תולדות	כא	קמח	גוליאר	משפטים	—	יח
בלספימייא	"	—	"	גולויר	"	ג	"
בלורית	נח	כ	ריז	גילורד	"	—	"
ביסה	שלח	כב	פח	גילורד	"	—	"
בנייתא	וירא	ד	לא	גמיטוס	חשא	יז	קכה
בניפיקין	קרח	—	פג	"	"	—	"
בניפיקן	הוספה קרח	ב	יב	גמיקסין	"	—	"
בסילואוס	וארא	ז	סא	גמיקסין	בראשית	—	רעב
בסיליון	אחרי	ב	כד	"	כא	—	צג
בסלמן	לך	ג	כג	גמיססוס	בראשית	—	קס
בסס	בהעלתך	כא	קה	גמיססוסין	"	—	רעב
בסר	אמור	כט	קצה	גמיקין	כא	—	צג
בעל	הוספה שלח	ה	לב	גמיקסין	"	—	"
בורגן	מסעי	—	מה	גמיקסוס	בראשית	כא	קס
בורדלן	כשלח	ח	לב	גמיקסוס	"	—	"
ברדיקיא	ויחי	—	ז	גונדה	אחרי	—	כה
ברדיקוס	פנחס	—	ה	גונח	נח	יד	—

הערה	אות	פרשה	סלח	הערה	אות	פרשה	סלח
כז	ג	נשא	"	צו	כד	קח	גני
ל	ד	ואתחנן	"	סג	י	חצוה	גנונים
				מז	—	שמות	גינוסיו
			ה	עג	ד	אחרי	געגעין
צז	יא	במדבר	הגמון	רסה	—	נה	גפף
טז	—	שמות	הגנוסים	ה, ס	—	וישב	גץ
כז	—	ראה	הגרינוסום	כא	—	ראה	גורא
לח	ו	בראשית	המיומא	יס	ד	בשלח	גררון
קט	יב	לך	המוניה	יב	ב	בא	גרדין
נז	יג	בשלח	היבנון	"	"	"	גורדיצן
לז	ה	ואתחנן	הנדוי	מט	ז	תשא	גרמיסין
קא	יח	בשלח	הרדופני	מח	ז	בחקותי	גרופית
קסה	—	חוקת	הרפותא				
			ו.	כז	—	ויתן	ד.
מה	י	ראה	וה	פא	ח	לך	דבריקא
רסד	לג	בראשית	וזה	מה	ב	חוקת	דונמא
—	—	"	ווי	קלה	—	סקץ	דודא
מה	י	ראה	"	קבר	כג	שמות	דטנמא
ס	ב	סקץ	והיק	ס	—	"	דיו
			ז.	רעז	כז	חוקת	דוכום
מה	—	חצא	זג	צו	יא	במדבר	"
נה	—	חוקת	זוגא	צב	—	אמור	דוכם
לז	ג	אחרי	זונא	קו	ז	חוקת	דכסן
נה	—	חוקת	זונא	כו	—	וארא	דלסר
"	—	"	זוזא	"	—	"	דלוסקא
רד	יט	חוקת	זחלין	צא	יג	ויצא	דלוסקא
קע	—	במדבר	זיטא	פט	ה	חוקת	דימוס
קכא	—	אחרי	זיטמיא	לז	ה	משפטים	דימוסאות
פט	—	נשא	זיטמיא	קגב	כב	ויצא	דימוסאות
קכא	—	אחרי	זיטמיא	קצר	יז	חוקת	דואנטיבא
"	—	"	זיטמיא	סב	ג	אחרי	דיסקר
רכב	—	לך	זיטמיא	קו	יז	תולדות	דיסקרין
לז	—	חצוה	זיטמיא	מה	ז	הוספה שלח	דיסקוס
ח	א	הוספה שלח	"	ע	י	חצוה	דפני
י	"	"	"	כו	ב	וארא	דופריאות
לב	—	לך	"	—	יט	מסות	דפתרא
ח	א	הוספה שלח	זיין	עט	—	כלק	דיקי
רכב	—	לך	זיני	כד	ד	בא	דיקין
קעט	כב	במדבר	"	ה	—	פנחס	דורכסיות
—	ס	וארא	זונין	"	—	"	דריניקום
כט	ד	חצא	זונא אות	יא	ג	ויצא	דריקונים
נט	י	"	זרתיה	מג	ה	ויתן	דריקונים
			זתים	קט	—	במדבר	דריקונים

מלה	פרשה	אות	הערה	מלה	פרשה	אות	הערה
חזית	ראה	ט	לט	טרינוס	וירא	—	קז
חזירין	אמור	ט	צ	טורוס	בשלח	יא	מה
חזירין	ראה	ו	כב	צורף	במדבר	כה	קצא
חכמה	נח	—	קצ	כ.	לך	—	ר
חלון	וארא	יט	קסה	כאר	ראה	—	פכ
חולחול	משפטים	יב	פו	כובה	וארא	ב	כג
חלחולת	אחרי	ג	לה	כוזקרטור	בלק	—	קכו
חנין	חקת	ה	צב	כלבוס	יתרו	—	עו
חפנרתא	"	—	סה	כילי כיליאדון	בלק	—	קכו
"	"	—	"	כלינוס	אחרי	—	כד
חיפה	צו	טז	ע	כסליון	חקת	—	מא
חפר	אחרי	ו	צד	כספן	ראה	טז	פכ
חפוריות	ראה	יז	צב	כופה	תזריע	ה	מה
חקנים	בלק	—	קעד	כפישא	מקץ	יא	עכ
חידון	נח	—	קצ	כרא	חקת	כ	רטו
חירותא	ראה	ד	טז	כרכוס	תצא	—	מד
חריסית	שלה	יב	נח	כשכש			
חרספותיה	חקת	—	קסה	ל.			
חרפותא	"	—	"	לבמינון	בראשית	—	קפח
חרצפיתיה	"	טז	"	לגא	"	—	קפט
מ.				ליגמא	נח	כ	רח
טבלא	יתרו	יד	פו	ליגמון	"	—	"
הסיומא	בראשית	ו	לה	לוגמא	אחרי	—	קכא
טיכו	מקץ	ד	כב	לנין	כא	ד	יט
טיכוס	תצא	יא	פכ	"	השא	טז	קי
טייעא	קרח	כו	קה	"	לך	יז	קע
טייר	חקת	יא	קמד	"	במדבר	יז	קמט
טכסוס	כא	ד	יה	"	קרח	יט	ע
"	ויקהל	י	טה	"	בלק	יה	קט
"	במדבר	יב	קי	ליגנון	בראשית	כד	קפה
טלאין	נח	—	צג	לוגסמס	צו	א	ה
טלית	"	כא	רכד	לודים	נח	כ	ריז
טלנס	צו	—	כא	לזוקן	פנחס	א	ד
טיסני	שמות	כב	קכא	ליטרין	ראה	ד	יד
טפיטאות	נח	ה	עא	לולביאות	מסעי	—	נו
טיפטיאות	אמור	—	פ	לולכיאות	"	ט	"
טיפוס	"	—	קפה	לולניאות	"	—	"
טיפסין	נח	—	עא	לונביאות	"	—	"
טרניה	וארא	ג	לג	לונביאות	"	—	"
טריגונין	השא	—	י	ליסמים	תצא	יב	עז
טרמיאות	שמות	ו	לג	לסתות	חיי	—	מה
"	אחרי	ב	יב	לפיטטו	בראשית	כד	קפה
טרוניא	ברכה	ג	כז	ליפס	אמור	ל	רז

מלה	פרשה	אות	הערה	מלה	פרשה	אות	הערה
לקיטור	נח	—	רח	מסקין	חיי	—	נו
מגלב	תזריע	י	עד	מקולים	בלק	—	קס
מגלבין	בא	—	ד	מדרא	חוקת	ב	נח
"	בשלה	ה	לב	מדרתא	"	"	"
מגינא	לך	—	קפר	מירי מיריאדון	יחרו	—	ע
מגנן	"	—	"	מורום	וארא	טז	קלז
מדרא	חוקת	—	נח	מורים	חוקת	—	רפז
מדרתא	"	—	"	מרון	פקודי	ז	נח
מזויא	קרח	כר	צה	מרצופים	חוקת	—	כו
מתחלת	נח	ה	ענ	משפלות	חשא	ב	כב
"	אמור	ה	פא	מתורין	וירא	—	קכד
כתתין	חיי	—	נו	מתיכמים	קרושים	—	יא
כטמרון	ואתהגן	ה	נג	מתיחמים	"	—	"
מזכסא	תרומה	א	ד	נובלות	במדבר	—	קמ
כטכסין	לך	—	עכ	נבוריא	חוקת	טז	קעג
מיטרין	ויצא	טז	צט	נגרה	בהעלתך	יה	פו
"	תצא	ד	כו	נוף	ראה	יג	טו
כטרונא	בראשית	—	קג	נוטריקון	ויחי	יב	—
"	וירא	—	קכד	נימוס	קרח	יא	מה
מטרוניתא	בראשית	ב	—	נמפה	ויצא	יט	קיס
כטרפוליא	הוספה דברים	ג	יא	ננס	פנתס	א	ז
כטרפולין	כלק	—	פה	נינפי	ויצא	יט	קיס
מיומס	שמיני	ה	נר	"	חשא	—	סב
כיומס	"	"	"	נעמיות	נח	יד	קסז
מוכסין	לך	ה	—	"	תצא	י	ס
ככירין	ויחי	—	סב	נער	חשא	ד	לד
מלחייא	חוקת	ז	ק	נפמ	בא	ד	כה
כולייך	תולדות	ט	נח	נקדנים	בלק	—	קעד
מלספונין	יתרו	—	ל	נקלס	במדבר	—	קמ
מלפוכין	"	—	"	ניקנור	נשא	א	ד
מלפפונין	"	—	"	נקסטן	תרומה	—	סר
מילת	בא	טז	קיא	נקרנים	בלק	—	קעד
מזמיא	יתרו	—	עה	נקשנן	תרומה	ט	סר
מגננון	לך	—	קפר	נרתיקה	שופטים	ט	מא
"	ברר	ה	יו	נחז	אחרי	ט	קכפ
מיסא	בראשית	—	ח				
מסטורין	לך	כג	ריה	סאסין	וירא	—	ריד
"	וירא	כא	קלא	סבטיון	הוספה שלח	—	סב
"	ויחי	ט	מה	סבסמי	שמיני	ה	סס
"	הוספה דברים	ג	י	סבסמין	במדבר	—	יב
מסין	נח	טז	קלה	סובקין	בהעלתך	ט	לח
מיסין	בראשית	ב	ט	סגל	אמור	ל	ריר
כספוטמיא	לך	—	רלג				

מלה	פרשה	אות	הערה	מלה	פרשה	אות	הערה
סיגמטין	במדבר	—	יב	בקנדרוס	משפטים	—	טז
סיגנון	חשא	יז	קיב	סיקרא	לך	יז	קעד
סדריומין	קדושים	ח	לט	סרדיוט	בהעלתך	כ	צט
סיט	חוקת	א	ח	סרדיוטין	קדושים	—	לט
כטיס	נשא	יד	סט	סרה	שלה	יה	עג
כטרמיזטין	קדושים	—	לט	סורנא	הולדות	ב	ח
כטרנה	לך	י	קבא	סרונגיא	מטות	—	מד
סיחין	אחרי	ז	קי	סריקון	הצא	א	ד
סילון	במדבר	—	קמ	סרת	אמור	ו	נד
סולמה דצור	חוקת	א	כב				
סוליים	בהעלתך	טז	סד	ע.			
סילסול	חוקת	כה	רנט	ענענין	אחרי	—	עג
סימא	ויצא	כד	קסב	עדה	חוקת	ח	קכט
סככטיון	הוספה שלח	ו	מב	עצבוני	הצא	טו	
סימוניא	צו	ז	מ	עצבונית	הולדות	—	ו
סמרטוטין	בא	—	קיא	עצמונית	"	ב	"
סניגוריא	וירא	ט	ע	עיקרין	חוקת	כו	רסד
"	שמות	ב	—	ערה	"	ח	קכט
"	וארא	ד	מה	ערכאות	שופטים	א	ב
"	במדבר	—	קעז	עששית	ויגש	—	לב
"	מטות	—	מד				
סניגורון	צו	א	ד	פ.			
סניגורין	ויצא	ב	—	פואה	נשא	יד	סט
סינודיא	במדבר	—	קעז	פג	וירא	—	נב
סונדוקוס	משפטים	ג	טז	פנג	אמור	יג	קכה
סנטר	ברכה	ה	ס	פנן	וירא	כא	כבד
סנפירינון	וארא	ח	פז	"	בהעלתך	כ	עט
סנפירינין	תזריע	י	סג	פנגיקא	אמור	—	יד
סנקלימון	וירא	לד	קצה	פגד	הצא	יא	סח
סנקלימין	וארא	כ	קעז	פדגוג	בא	ה	מנ
"	תזריע	—	נו	"	במדבר	—	יב
"	חוקת	—	שטז	"	הוספה דברים	ב	ה
"	קרח	יד	נט	פדרגס	מסעי	ט	נד
סנקלימיקוס	"	—	"	פדרנית	וישלה	—	סב
סונקדרוס	משפטים	—	טז	פיוולא	נה	כא	רכד
סונקדרות	"	—	"	פתלץ	בשלה	—	צב
סונקתדרוס	"	—	"	פחותיה	ראה	ד	טז
סיכמון	בראשית	כד	קצ	פמומות	וישב	יג	מד
סוסנין	"	—	"	פימומין	שופטים	ח	לא
ססרינון	"	—	"	פומינון	וישב	טז	סד
סעותיה	ראה	ד	טז	פומינוס	"	"	"
ספוסמס	יתרו	—	עז	פומיוס	"	"	"
ספקלמור	חוקת	—	קטז	פטסין	תזריע	יב	פז
"	"	—	מח	פטקין	במדבר	כה	קצ
"	בלק	יב	סז	פיטורי	מקץ	טז	קטז

מבוא

הערה	אות	פרשה	ס ל ה	הערה	אות	פרשה	ס ל ה
קט	—	שלח	פסג	—	א	וארא	פטרק
סז	—	תשא	פסמלון	צג	סו	יתרו	"
קלח	—	נח	פסין	סו	יב	תזריע	"
סט	יד	נשא	"	קס	יה	אמור	"
קנח	כג	תולדות	פיסאנון	צב	י	לך	פילוש
סד	סז	וישב	פוסינון	כא	ג	צו	פלמייא
סז	—	השא	פיצמלון	—	ח	לך	פלמין
סד	—	תרומה	פקטנין	סז	—	נח	פלייטון
קב	יא	וארא	פקלונאי	כג	—	לך	פלייטין
קב	סז	בלק	פקס	סט	ה	"	פולי
סד	—	תרומה	פקטנין	נא	י	מקץ	"
קמד	יא	אחרי	פקפק	—	ו	ויחי	"
סו	ג	משפטים	פרגמטיא	סט	—	לך	פולי
סד	יא	הצא	"	סח	ט	אמור	"
ג	א	תרומה	פרגמטין	רכד	כא	נח	פיולא
סו	—	ראה	פרגמטין	ו	א	נשא	פיילי
"	—	"	פרגמטין	קטז	יד	נח	פילין
ג	א	תרומה	"	עב	ח	לך	פולין
סכ	ה	כא	פרגמטיס	רכד	—	נח	פלונאי
קסג	כג	במדבר	פרגמטיוס	כא	—	צו	פלנייה
רסא	כד	נח	פרגוסין	"	—	"	פלנטיא
ס	ז	לך	פרדינמטא	קב	—	וארא	פלקונאי
סב	—	וישלח	פרדנית	"	—	"	פילינקיא
ג	א	הוספה דברים	פרוזבט	נג	—	תזריע	פילונקייא
כב	ב	וארא	פרוזבוטיא	קב	יא	וארא	פלינקרא
קלא	יג	אמור	פרוזגמא	כח	ד	כא	פלכיות
"	—	"	פרוזגמא	קכ	י	לך	פלסטין
לא	—	שופטים	פרומין	כב	—	"	פלסטון
צב	—	אמור	פרוכמין	קסה	—	חקת	פלתא
לא	—	שופטים	פרמוטין	כו	ח	וישלח	פמיס
כב	ב	וארא	פרוסביסרא	סט	—	ראה	"
קלא	—	אמור	פרסגמא	קעז	כב	במדבר	פמליא
קלד	יז	מקץ	פרוסגמיות	רכד	—	נח	פימנליא
קס	—	נח	פרוסגמביא	פס	—	נשא	פניאס
כג	—	לך	פרסמון	כו	ה	תזריע	פונדיה
עב	י	משפטים	פורפרא	—	כ	נח	פונרק
—	סז	הוספה שלח	"	—	י	לך	"
יב	א	"	פורפירה	עו	ס	במדבר	"
—	ס	וארא	פורפרין	סט	יא	תצא	פנון
לג	ד	תשא	פורפרין	ס	יא	הוספה שלח	פנס
לז	ז	תצוה	פורפיראות	כו	ו	בחקותי	"
קסח	—	חקת	פרצופיה	כו	ח	וישלח	פנייס
קכד	כג	שמות	פרצופין	יד	—	אמור	פניקא
פ	י	ויחי	פרוקפאות	מט	—	תרומה	פנוקמיהון
קצ	כה	במדבר	פתק	שגד	מח	חקת	פיסא

מלה	פרשה	אות	הערה	מלה	פרשה	אות	הערה
פרק	בהעלתך	כב	קי	קלנליקין	חוקת	לח	שטו
פתקין	חקת	יג	קנג	קילווסין	וירא	יד	צ
פתרון	חשא	א	ה	קלווסין	מקץ	ד	כו
				קלעים	בלק	כו	קס
צ				קלעתא	וירא	—	לא
צונמא	שלה	יב	נו	קלף	בלק	כה	קסז
צנורא	אחרי	ט	קכט	קלפי	במדבר	כה	קצב
צף	וירא	—	רסב	קליפין	נשא	—	קסט
צופריאות	תצוה	—	ע	קולר	קדושים	סא	עג
צירניות	ויצא	כ	קכח	קולרין	וישב	יה	עש
צרצור	בלק	כו	קסב	"	שופטים	י	סג
				קלארין	קדושים	יב	ס
ק				קלורין	אחרי	ז	קיב
קוביא	נח	כ	ריו	קמין	חשא	ב	כג
קבע	תרומה	ז	לח	"	חזריע	ד	יפ
קברנים	שלה	לא	קמג	קומוס	"	ס	נו
קודר	הוספה קרח	—	ה	"	בהעלתך	כ	צט
קודה	אחרי	—	כה	קומיסין	חוקת	ב	לט
קודר	הוספה קרח	—	ה	קומיסמסין	בראשית	לג	רעב
קוסין	מקץ	ט	סו	קמפון	יתרו	יד	ס
קוזמוקמור	וארא	ב	כג	קומפנדרור	קדושים	—	לח
קוזמוקמור	חזריע	י	נח	קומקמסין	חוקת	ב	לט
"	מסעי	—	סז	קניא	"	"	ס
קיטאות	אמור	ה	ס	קניות	נח	—	עא
קטבא	צו	ד	ל	"	אמור	ה	ס
קטינמא	בראשית	ה	לב	קינטיא	"	ו	עג
קטאדיקוס	נשא	—	נה	קונדישין	וישב	—	סה
קטומא	בראשית	ו	לח	קומקומין	חוקת	ב	לט
קטומה	"	ה	לב	קונדסין	חצא	י	סב
קטיות	נח	—	עא	קינפריין	ראה	ד	יד
קטלא	וישלה	יב	נ	קנקל	הוספה	ב	ה
קטליות	ויצא	ג	יב		ואתחנן		
קטליו	בלק	—	סח	קנקילין	בלק	—	קס
קטליים	"	—	"	קונקומסין	חוקת	ב	לט
קטומה	בראשית	ה	לב	קסטיות	תרומה	ה	סח
קטפרס	בשלה	—	לה	"	במדבר	ג	לח
קטרא	קרח	כו	קי	קיטר	וארא	ז	סא
קטריקי	חקת	—	רמ	קיסרין	אחרי	ד	סה
קטאריקוס	נשא	ה	מה	קיפת	פנחס	א	ה
קלאדין	קדושים	יב	ס	קפומקיא	בהעלתך	א	ז
קלמין	וירא	—	קבד	קופל	חשא	ד	לה
קלנים	תצוה	ז	כא	קופנדר	קדושים	ה	לה
קלאנן	נשא	ד	לט	קציא	אמור	ט	סד
קולנית	חשא	ד	לט	קוצה	נשא	יד	סס
קלנינפי	חשא	ט	סב	קצצה	בשלה	ה	כג

מבוא

מלה	פרשה	אות	הערה	מלה	פרשה	אות	הערה
קורם	הנוספה קרה	א	ה	שוויה	נשא	לב	קם
קרמינגא	אמור	ס	פה	שוור	"	—	"
"	"	—	"	שחץ	אחרי	ז	קב
קרמינגי	חקת	—	רם	"	חוקת	כה	רנו
קרמפן	"	ב	סב	שימפא	תוריע	ח	מב
קירי	מקץ	יא	עב	שימא	ויצא	כר	קסב
קרוכין	בשלח	—	צ	שבשך	תצא	ו	מר
"	"	—	צב	שזוד	חוקת	ב	לג
קדם	שמות	י	נד	שפשא	בלק	כ	קכב
קרסם	בשלח	—	עט	שקיא	הנוספה שלח	ה	לב
קרקסיות	שמות	ו	לג	שקשק	נח	א	יב
"	אחרי	ב	יג	שר הפנים	ואתחנן	ה	מד
קרתני	ויקרא	יא	סו	שרון	אחרי	ד	סז
"	האזינו	ב	ד	שושבן	פנחס	ב	סו
קשט	וירא	—	רמה	שושבין	קרה	כב	מב
קשקש	נח	א	יב	שושבין	אחרי	ז	קב
קשרתיה	אחרי	—	כה	שותת	חוקת	ח	קטז
קתוליקון	חקת	—	שטו	ת.			
קיתון	וישלח	ה	לד	חיברוש	וארא	טו	קכט
ר.				תזוית	חוקת	כו	רסג
רוח פסקנית	ברכה	ה	לח	"	ראה	—	לפ
רומניא	מטות	—	מג	תימא	במדבר	—	קע
ריסקוס	תולדות	יז	קי	תיאטראות	אחרי	ב	יב
רפיון	וארא	—	קפז	תנדיכוס	וירא	—	קז
רופריאות	תצוה	—	ע	הסבר	משפטים	ג	יג
רווק	אחרי	יד	קסא	הסבריות	בשלח	יד	עד
"	אמור	י	ק	תוצינוש	וארא	טו	קכט
רקק	חקת	טו	קסו	תרז	משפטים	יב	סז
				"	תרומה	ח	מס
ש.				תוריכוס	וירא	—	קז
שיבומא	שמיני	יב	עז	תוריכוס	"	יז	א
שבשכון	נח	יד	קיה	תרנוס	תרומה	ח	נג
שבשתין	"	—	"	תורינוס	וירא	—	קז
שבישתין	"	—	"	תרע	אמור	ס	פה

(א) מדרש בראשית רבה. הוא מן המדרשים הקדומים, והיה כבר מסודר לפני האי גאון (עיין רש"י סוכה נ"ב ע"ב) וגם הבה"ג הביאו הל' יו"ט (והוא כב"ר פ"א אות י'), ובמדרש הזה מובאים הרבה מאמרים בשם רבי תנחומא (א), והמאמרים ההם אינם נמצאים בתנחומא לא בב"א ולא בגרסא, אבל נמצאים בו ג' מאמרים השווים אל מאמרי התנחומא רק בקצת שנויים, ובב"ר הם באריכות וברבה ובהוספת דברים, והעיריות עליהם בהערותי, ופה קצר המצע לפורטס, ולדוגמא עיין תנחומא בראשית הערה מ"ה, ק', קל"א, קל"ז, קל"ט, קע"ג, קע"ד, קע"ה, קע"ה, קפ"ג, רצ"ה, ש"ד. לך הערה מ"ג, מ"ד, רל"ג, רל"ד. וירא הערה קמ"ז. וישלח הערה ס"ה. וכן כתוקן הלשון יותר בב"ר, עיין בראשית הערה ה', לך הערה רל"ד, וברור כי המדרש בב"ר נסדר אחר התנחומא ושהקדים ולקח דברים מהתנחומא עיין עוד בראשית הערה קל"א, נח הערה קפ"ד, וירא הערה נ"ה. ובעבור זה תמצא בב"ר פ"א הערה ט' ור' תנחומא היה מפיק לישנא קלה, כוון בזה להתנחומא, עיין תנחומא וירא הערה ק"א. וכן תשוב תראה כי המסדר מב"ר השתמש בהפתיחות של התנחומא ועשאו לדרוש על פי סגנונו, עיין לדוגמא בב"ר פכ"א אות ב' זש"ה על שדה עצל, ועיין בתנחומא בראשית ובהערה קע"ב. וכן בב"ר פנ"ג אות א' ג' ה' ובתנחומא וירא ודומיהם הרבה, ובעבור זה תמצא בהערות שלי שהקניתי הרבה נוסחאות ע"פ התנחומא, עיין לדוגמא בראשית הערה צ"ג ק"ג ק"ח ש"ד, לך הערה ו' פ"א רכ"א רל"ב ודומיהם. גם נמצא במדרש בראשית רבה שנוספו בו מאמרים שלמים מן התנחומא, עיין לדוגמא תנחומא בראשית הערה צ"ט, מקץ הערה נ"א, ויגש הערה נ' ונ"ג, ויחי הערה א' ל"ג, וגם הגאון הרד"ל ו"ל העיר בפ' וישלח פע"ה הערה ח' ו"ל: בכל הפרשה ערכובי דברים והוספות שכדומה אינו מן הב"ר כי אם מהילמדנו, עוד שם בהערה ט' כתב גראה שאינו מן הב"ר שהוא אגדה ירושלמית אלא הוא הוספה מהילמדנו שנסדר אחר סידור הכבלי (כוונתו להתנחומא הגרסא), גם בפצ"א הערה ו' כתב מן ד"א וירא יעקב כי יש שבר במצרים (אות ה') עד סוף המאמר היינו עד וירא יוסף את אחיו (התחלה אות ז') הוא שיטה אחרת בפסוקים ומאמרים שכבר נדרשו והוא הוספה מלשון התנחומא תוך דברי הב"ר, וראיתי שהעיר על זה גם הרב בעל יפה תואר ו"ל: ד"א וירא יעקב גראה דאגדה זו עד וירא יוסף את אחיו איננו ממדרשנו, וכן האגדה הקודמת, אלא ממדרש רבי תנחומא העתיקו פתח כי כל זה נמצאים גם שם, כי מאחר שכבר פירש המדרש הזה עד ויוסף הוא השליש איך השיב אחור ימינו לפרש וירא יעקב כי יש שבר במצרים, גם מסדר הלשון יראה הרואה שאינה מעיקר מדרשנו עכ"ל. ועיין שם גם בפ' מרד"ו שגם הוא התעורר בסוף אות ה' וכתב ובאמת שהדרש של זה העתק מתנחומא ע"ש. גם תראה כי כל פירשה צ"ה נוסף מתנחומא, ע"ש בהערות שלי ובהערה מ"ז. והמאמר בב"ר שם על וסרה קנאת אפרים (אות ב') העתיק רק ההתחלה ולא העתיק כל הדרשה כמו שהיא באריכות בתנחומא. וכן פרשה ויחי הועתקה מתנחומא כמ שהתעורר גם הגאון הרד"ל ו"ל בריש פ' ויחי וכתב שכל הפרשה זו הועתקה מתנחומא ואינו מן בב"ר כאשר הלשון ניכר, ועיין מה שהעירתי במדרש לקח טוב בפ' ויחי הערה י"ח, ובתנחומא ויחי

[illegible]

ויהי הערה א', וכן עיין גם אורות שיטה חדשה מה שהעירותי בתנחומא ויהי הערה ל"ח ז (ב) מדרש שמות רבה. הוא מן המדרשים המאוחרים (ב), ושאל מן התנחומא לט' שמות אשר כעת ברפוס, וכבר אמרתי כי התנחומא הגדפס לט' שמות הוא הילמרנו מס' שמות, ובעל המסדר ממדרש שמ"ד העתיק מאמרים שלמים ממנו, ובהערות שלי לתנחומא העירותי על כל המקומות אשר הוא שוה עם התנחומא הגדפס, ולפעמים הוא בשמ"ד בהרחבת דברים כדרך המדרשים המאוחרים. ועיין תנחומא שמות הערה כ"ג, פ"ג, ק', ולפעמים חסרים בתנחומא הגדפס איזה שורות וגם מסדר משמ"ד העתיק כמו שהיה לפניו בקובץ התנחומא. עיין וארא הערה ק'. גם תמצא שסיים במדרש שמ"ד פ"א אות ה', וכל הענין וכוונתו וכל הענין הוא בתנחומא שמות, וכן בשמ"ד פ"א רבנן פתחין פתחא להאי קרא בה' בגדו וכוונתו לדברי התנחומא, כי כן מתחיל בתנחומא הדרשה בפסוק הזה, ובעל שמ"ד מכנה דברי התנחומא בשם "רבנן" והם היו פותחים הפתיחה בפסוק זה, עיין תנחומא שמות הערה ל"ח. ולא לבד התנחומא מס' שמות אשר כעת ברפוס (הוא הילמרנו מס' שמות) היה לו למקור רק גם מהתנחומא כ"י שלנו שאב הרבה דברים, עיין לדוגמא תנחומא שמות הערה פ"ג פ"ה, בשלח הערה ס"ב ע' ורומיהם והעירותי עליהם בהערות. וכן תראה בשמ"ד ריש פקודי כך פתח ר' תנחומא בר אבא איש אמנים רב ברכות כו', והדרוש נמצא בתנחומא כ"י, ובעל שמ"ד הציב בראש "כך פתח ר' תנחומא" וכוונתו למדרש תנחומא. ועוד תראה כי לפעמים כשהביא דברי התנחומא שלנו כתב "ורבנן אמרי" גם "ורבותינו אמרו", כמו שמ"ד פ"א אות ל"ב ורבנן אמרי מלמד שהשליכו אותן למים והוציאן משה ואין ויושיעין אלא לשון הצלת מים כו', לקוח מן התנחומא כ"י שמות אות י"א ובגדפס ליתא, עיין הערה נ"ז. וכן עוד שם פ"א אות ל"ז ורבנותינו ז"ל אמרו כו' כוון אל התנחומא כ"י עיין הערה ס"ב. וכן פ"ד אות ד' אמרו רבותינו בתחלה הלך אצל פרעה כוון לתנחומא כ"י עיין הערה צ"ב. וכן פ"ה אות י' אמרו רבותינו הלכו עמםם הוקנים כוון לדברי התנחומא עיין הערה ק"ט. וכן פ"ה אות כ' אמרו רבותינו הוא בכ"י וארא אות ד' גם בגדפס אות ו'. וכן בשמ"ד ריש וארא אמרו רבותינו באותה שעה עלתה יו"ד כוון לתנחומא עיין וארא הערה י"ח, וכן פ"ד אות ג' רבותינו אמרו, כוון אל התנחומא עיין בא הערה י"ד. ועיין גם בתנחומא פ' בשלח הערה ס"ב והערה ע' ותראה כי בעל שמ"ד שאב מהתנחומא שלנו:

ודרך אנב אעיר כי בעל שמ"ד שאב גם ממדר"א, כמו שתראה שמ"ד פ"ג אות י"ב והרי אמרנו למה היה הנחש כנגד משה אלא מה אות היה לישראל בכך אמר ר' אליעזר לכן נהפך המספר לנחש, כוונתו במלות "א"ד אליעזר" לפדר"א פ"ט, ור"ל ר' אליעזר אמר בפרקיו. גם מה שסיים שם באות י"ב כך הקב"ה עתיד למדור לישראל כמו שכתוב, כוונתו כמו שכתוב בפרקי דר' אליעזר כי שם כפוש זה, עיין בתנחומא שמות הערה ק"ב. וכן לקח דברים ממדרש שה"ש, עיין שמ"ד פ"ג אות ד' והיכן פירושו של דבר זה, בשיר השירים, שנאמר הגידה לי שאהבה נפשי, צ"ל בפסוק הגידה לי שאהבה נפשי, ומלת "שנאמר" הוא בטעות, וזה הוסיף המסדר שהדבר נתפרש במדרש שה"ש בפ' הגידה, ובעבור זה הוסיף אחד המעתיקים או המדפיסים גם תוך מדרש שה"ש שם "איכן פירושו של דבר זה, כאן, הגידה לי שאהבה נפשי", ומעד לזה תראה כי הוספה חיצונית היא כי בילקוט שה"ש רמז תתקפ"ב הביא המאמר ממדרש שה"ש, והמלות "איכן פירושו של דבר זה כאן" ליתא שם, וכן ליתא בתנחומא הגדפס אות י"ד אשר דברי השמ"ד לקוחים משם, גם ליתא בתנחומא כ"י שלפנינו, רק הם דברי המסדר משמ"ד. גם עוד שם בפרק ד' אות ג' הביא דרש מר פנחס וסיים כמו שכתוב במדרש שה"ש והוא שם פרשה א' פסוק מ':

גם שאב בעל שמ"ד מהפסיקתא, עיין תנחומא שמות הערה כ"ט, וכן שאב מפסיקתא רבתי, כמו שתראה שמ"ד ריש פ"א רשם: "בדכתיב בפ' ותשלם כל המלאכה" כוונתו לפסקא והשלם

(ב) הפסוק ורש"י לא הביאיו, וגם בעל הילקוט אינו מביא מאמרים ממנו, ומה שחמלא בילקוט רמז קק"ב על וישמו פניו מרי מקים שנכנס בגדו, שמ"ד פ"א" הוא בטעות מאחר מניס שונא, כי בזהם המאמר הזה הוא ג"כ בקוים שם, כמו שרשם במאמר שלפניו, עוד שם רמז קצ"ב עד שלא זכר משה לחורס מזיון: "ואלא שמופ רכס" לא נחלל בשמות רכס ולכן לתקן שם לומר, "אלה הדברים רכס" והוא במדרש דברים רכס פ"א לוח ח' ואות ז', ומעל לנכון בילקוט דברים רמז תתק"ד בשם אלה הדברים רכס, גם בילקוט פסלים רמז תתקל"ח על ירמס אל בקולו מזיון, "אלה שמות רכס" ובזהם ז"ל, "מתחמל שמות" והוא בכ"י שלנו לוח כ"ב, ויומר לא נחלל בכל הילקוט הליון, "שמות רכס".

לח

מבוא

והשלם כל המלאכה, וכן בשמ"ד פכ"פ ד"א אנכי ר' אחא בר חנינא פתח בו שמעה עמי ואדברה כמו שכתב בעשרת הדברות, בוונתו על פסיקתא דרב כהנא פסקא בחדש השלישי (רף ק"ח ע"ב), ע"ש בהערה קס"ד, ונמצא גם בתנחומא שלנו על הפסוק אנכי ה' אלהיך, עיין תנחומא שם הערה פ"ז. וכן לקח הרבה דברים ממדרש ב"ר, עיין תנחומא שמות הערה קל"ג. גם לקח הרבה דברים ממגמא בבלי. עיין וארא הערה ק"א. וזה הכוונה בשמ"ד פ"ג אות י"ב, "כמו שכתוב במעשה ר' חנינא בן דוסא" הוא בגמרא ברכות ל"ג ע"א. וכן לקח דברים מן מדרש תהלים ותמצא בשמ"ד פ"ב אות ד' נרשם, "במדרש תהלים" (ג).

(ג) מדרש ויקרא רבה. הוא מן המדרשים הקדומים, והיה כבר מסודר לפני הרב בעל הערוך ורש"י ז"ל, ונוכר בתשובת הגאונים שערי תשובה סי' מ"ב (ד), "באגדה דויקרא רבה". וראיתו באגרת בקורת מהגאון מהר"ץ חיות ז"ל שהביא שמן רש"י סנהדרין כ' ע"ב משמע שגם לפני רב האי גאון היה כבר ויקרא רבה מסודר שהרי הגאון הזה מביא ראיה לדבריו מן מדרש זה עכ"ל. אולם המעיין ברש"י שם יראה כי הציין, "ויקרא רבה" הוא מן מגיה אחד כי ז"ל רש"י גונדו מליתו וזכר מדרות (כלל פי"ו) פ' רב האי גאון מקודה הוא מקודה של חרש ודומה לו חד אמר קודו וחד אמר מקלו, ועל זה ציין מגיה אחד "וי"ר פ' אחרי" אולם הדברים נובעים מפ' רבינו האי גאון למדרות ושם כתב בעצמו כדגרסינן לענין גיטין וזה היה הלך מכל עמלי חד אמר קודו וחד אמר מקלו עכ"ל, וכונן למאמר גיטין ס"ח ע"ב.

המדרש הזה השתמש בתנחומא והמסדר ראה את התנחומא והעתיק מאמרים ממנו והוסיף עליהם והרחיבם והציגם בסגנון אחר. שתמצא שהעירותי על זה בהערות שלי לתנחומא במקומות הרבה, עיין לתנחומא ויקרא הערה ב', י"ז, י"ט, נ"ה, שמיני הערה ג', תורע הערה ג', מצורע הערה נ"ח, אמור הערה י"ד, ס"ד, וכל פרישה כ"ז לקוח מתנחומא פ' אמור, וכן תמצא בו"ד פל"ב אות ג', "כדאיתא בתנחומא". עיין בתנחומא אמור הערה ר"י.

(ד) מדרש במדבר רבה. המדרש הזה הוא מדרש מאוחר וכמעט כולו לקוח מן התנחומא. מהתחלתו ועד סוף פ' נשא העתיק מן תנחומא כ"ז שלנו עם הוספות רבות, והעתיק עפ"י הנוסח כמו שהוא בכ"י רומי כמו שתמצא בהערות שלי, והעירותי גם כן על השנויים שביניהם, ומן פ' בהעלותך (פס"ו) עד סוף הספר העתיק מן תנחומא ע"פ הקובץ אשר כתב בדפוס בלשוננו ממש, ונראה ברור שהמדרש הזה נסדר מן שני מדרשים, האחד סידר עד סוף פ' נשא מן כ"י שלנו עם הוספות רבות, והשני השלים את הספר וסידר מן ריש בהעלותך ע"פ תנחומא הגרפס. וראיתי באות אמת שכתב בהקדמתו וז"ל: ובמדרש ר' תנחומא מפרשת בהעלותך עד ספר אלה הדברים מי שמספק באיזה ענין יוכל לבקשו במדרש רבה משום שכתפרשה זו הנוכרת עד סוף ספר דבמדבר סיני שני מדרשים אלה הם שוים כמעט מעיר שני, וכו', עכ"ל.

והנה בתחלה אדבר מן פ"א עד סוף נשא (סוף פ"ד) איזה מאמרים לקח מן התנחומא ואיזה מאמרים הוסיף המסדר בעצמו, ואחר כך אדבר מהתחלת בהעלותך (ריש פס"ו) עד סוף הספר.

פ"א

(ג) עכשיו בל ילדי תחילת ידיו הרי"ג המוקד המסולל מהר"ם חיים כ"י ספרו דור דור ודושי ח"צ ויחזיקו כי בספרו נד' 265 כתב כי המדרש שמ"ל קדום להתנחומא. אבל לא בלדק שער בן רק להיפך הוא, ושם בהפסד הביא איזה ראיות לחזק דבריו שהתנחומא חקן הלשון והסגנון ומפרש ומספק על לשון השמ"ל, כי נכש שמ"ל וכן תמצא על דעתך וט' בלא כמות ובלא מחס, ובתנחומא ריש שמות מוסף בלא כסף ובלא כהנה. אולם אין מזה ראיה כלל, כי המלות "ובלא כהנה" הם חוספת המדפים מתחנכה וליתא בדפוס קלאשטאטעניא ודפוס ווייליא, ובפל שמ"ל חקן הלשון, ובתוספת בלא מון בלא כסף הלוי בלא מחס, והראיה השנייה בשמ"ל אלא ללמדך כיון מ"ל לתרבות רעה לא נפסק אליו, ובתנחומא ח"ב מהו ויטע הדבר מאלד צעניו אנדעס, גם נ"ה אין לשפוט כלל, כי בפל מסדר שמ"ל השמיים איזה מלות. עוד שם בשמ"ל חמ"ש עבירות וט' וזהו אל הכתוב, ובתנחומא נמלא וטלן מן הכתוב יתגז"ש, גם מזה אין ראיה כלל אל הארכעיה מלות חקרים בשמ"ל מסדר התנחומא טוון בזה למחמרים ב"ב פ"ז מ"ב מילין חותם חמ"ש ובפל שמ"ל לא העתיק המלות האלה או לא היו בקיפן שלפניו, והמעתיק הראשון הוסיף זה פ"פ סבבלי, ונדע אל כי אחד העתיק מהשני בכל זאת יש שטית קלח בלשון ולא העתיק מזה במלה, וגם המעתיקים בעלמם הוסיפו וגברו וכמעט אין כ"י דומה ממש להשני, בפרט כי המדפים מתמקוניה הוסיפו הכנה מלות ומחמרים שלמים בתנחומא.

(ד) לא נדע למי התשובה הזאת, וגם הערוך ערך שם הביא ג"כ סוף התשובה בלי הזכרת התשובה שמשם שאב דבריו, ומצינו ג"כ לראיה ממדרש ויקרא רבה. ועיין אודות התשובה הזאת בס' חיי הים להרב הגאון מהר"ל ישראלי משה מן ז"ל.

מבוא

(פ"א). מן אות א' עד כוף אות ח' הכסויית ונתנה ה' אלהיך עליון על כל גויי הארץ הוא שזה עם התנחומא מלא במלה, (ועל קצת שנויים העירותי בהערות). וכן אות י' וכל אות י"א י"ב והתחלה פ"ב אות א' הוא הוספה וליתא בתנחומא. (שם פ"ב). אות ב' ג' הוא מתנחומא שלנו אות י', ובאות ג' נמצא הוספה א"ר יהודה וכו' עד ד"א הביאנו אל בית היין בשעה שנגלה הקב"ה על הר סיני עד כוף אות ג' הוא מתנחומא סוף אות ט"ו. אות ד' הוא מתנחומא אות י"ד. אות ה' הוא מתנחומא כוף אות י"ג. אות ו' הוא מתנחומא אות י"ד. אות ז' הוא מתנחומא אות י"ג בהוספת דברים ובהרחבת לשון. אות ח' הוא מתנחומא אות י"ב רק בהיפך הסדר ע"ש ובהערה ק"א. ובסוף אות ח' נמצא במדרש במ"ר הוספה זאת המסדר אשא דעי למדרוק שטיקקב היה כזה דעה כו', עיין הערה ק"ט. אות ט' המתחיל תנינן תמן הצינן תנינן בדרך כו' הוא מתנחומא אות ט' המתחיל ילמדנו רבינו, ובעל מסדר מדרש במ"ר הצינן תנינן תמן, ובסוף אות ט' נמצא במדרש שם הרבה דברים מהו מנגד א"ר יצחק כו', עיין הערה פ'. אות י' עד אות כ"ז (סוף פ"ב) נוסף מן המסדר וליתא בתנחומא. (שם פ"ג). אות א' הוא מתנחומא אות י"ז, וכן ד"א מה תבנה זו אין בה פכולת עד ד"א צדיק תבנה מדבר בשבטו של לוי, כל המאמר נוסף מן מדרש שו"ט מומור צ"ב, עיין הערה קמ"ג. אות ב' ג' ד' ה' ו' ח' הוא הוספה מן המסדר, ובסוף אות ח' מן ואף שבט לוי אמר הקב"ה למשה שיבנה אותם מבין חורש הוא מתנחומא אות י"ט כו'. אות ט' הוא מתנחומא אות י"ט. אות י' י"א י"ב י"ג י"ד הם הוספה זאת המסדר. (שם פ"ד). אות א' הוא מתנחומא אות כ"ב. אות ב' הוא מתנחומא אות כ"ג. אות ג' הוא מתנחומא אות כ"א, ובמקום ילמדנו רבינו הצינן תנינן תמן. אות ד' והתחלה אות ה' הוא הוספה. אות ח' מן אמר הקב"ה הוא מתנחומא אות כ"ד. אות ו' הוא הוספה. אות ז' התחלה המאמר הוא מתנחומא אות כ"ה. אות ח' וט' הוא הוספה. אות י' בהתחלתו הוא הוספה וכן כיצד עשה להם הוא מתנחומא אות פ"ה. אות י"א עד סוף אות כ' (סוף הפרשה) הוא הוספה, ובאות כ' נוסף כאמר גדול כתנא דבי אליהו רבא פ"ג, ובעל מסדר הזה הביא אליהו אומר, וגם מה שהביא שם מעשה באיש אחד הוא כהרב"א רבא פ"ג. (שם פ"ה). אות א' והתחלה הוא מתנחומא אות כ"ט, וכן א"ר אלעזר בן פרט עד כוף אות א' הוא הוספה. אות ב' והתחלה הוא הוספה, וכן ד"א אל הגזול דל מדבר בשבטו של לוי הוא מתנחומא סוף אות כ"ז בהרחבת דברים. אות ג' הוא מתנחומא אות ל"ב. אות ד' ה' ו' ח' ט' הכל נוסף מן המסדר, רק בסוף אות ט' מן אמר הקב"ה עד סוף הפרשה הוא מתנחומא סוף פ' במדבר, ובמדרש שם בסוף פ' במדבר אליהו אומר נתקבצו ויצאו כו' הוא ג"כ מתב"א פ"א.

(נשא פ"ו פ"ז פ"ח) נוסף מן המסדר ולקח הרבה דברים מספרי וטא המובא בילקוט. (שם פ"ט) נוסף ג"כ מן המסדר, רק באות א' נמצא מאמר המתחיל מהו וסתר פנים ישים הקב"ה שהוא יושב סתר כו', הוא מתנחומא נשא אות ו', עיין הערה מ"ה, וכן עוד שם משל לארכיטקטון הוא מתנחומא אות ח'. אות ב' עד אות ט' נוסף מן המסדר, באות ט' נמצאים מאמרים מן התנחומא אות ח' ט' י', עיין הערה נ"ב נ"ג ס'. אות י' נמצא מאמר אחד המתחיל ד"א ונסתרה, הוא מתנחומא אות י"א והשאר נוסף מן המסדר. שם באות י' ד"א ועד אין בה אע"פ שאין לה עכשיו, הוא מתנחומא אות י"ב, עיין הערה ס"ד. אות י"א ר' יוסי הגלילי אומר ז' דברים בסופה, הוא מתנחומא אות ג', עיין הערה כ"א. אות י"ב באמצע, שאלו תלמידיו לרב הונא עד אבל האשה צדה במים וצדה ביבשה, הוא מתנחומא אות ד'. אות י"ג באמצע המאמר, מן ד"א לא יציק שמן למה שהשמן אורה לעולם עד כי מנחת קנאות היא (כי המאמר על הכתוב הזה הוא מספרי) הוא מתנחומא אות ה'. אות י"ד עד אות מ"ט (סוף פ"ט) נוסף מן המסדר. (שם פ"י) מתחלה ועד סוף נוסף מן המסדר. (שם פ"יא) אות א' נוסף. אות ב' באמצע המאמר אמרו ישראל לפני הקב"ה כו' הוא מתנחומא אות ט"ו בקצת שנויים, עיין הערה ע"ד וע"ה. אות ג' באמצע, הנה כסתו זה בית המקדש, הוא מתנחומא אות ט"ז, עיין הערה ע"ז. אות ד' נוסף מן המסדר. אות ה' בהתחלתו עד יברכך בברכה המפורשת בתורה, הוא מתנחומא באמצע אות י"ח. אות ו' המאמר ד"א יאר זה מאור תורה אחד מתנחומא אות י"ח. אות ז' מן המאמר כתוב אחד אומר ישר ה' פניו עד ודכותיה כתוב אחד אומר שומע תפלה, הוא מתנחומא אות י"ח, וכן כתוב אחד אומר שומע תפלה (אמצע אות ז') עד כוף פ"א הוא הוספה. (שם פ"יב) אות א' באמצע, א"ר יהודה בר

סימן הוא מתנחומא אות כ"ה. אות ב' הוא מתנחומא אות כ"ו, ובמדרש הוא בהרחבת לשון. אות ג' באמצע א"ר יהודה בר סימן ג' דברים שמע משה עד אינו מבקש לפי כחי אלא לפי כחן, הוא בתנחומא אמצע אות י"ט, עיין הערה צ"ו, וכן סוף המאמר הנ"ל שרשמתי עד סוף אות ג', ומאות ד' עד סוף אות כ"א (סוף פ"ב) נוסף מן המסדר, ורק התחלת אות י"ד לקוח מן התנחומא אות כ"א, עיין הערה ק"ח. (שם פ"ג) אות א' הוא מתנחומא אות כ"ג. אות ב' עד אות כ' (סוף פ"ג) נוסף מהמסדר. (שם פ"ד) אות א' נוסף מן המסדר ונמצאים שם באמצע מאמרים הנובעים מתנחומא, כמו מאמר המתחיל ד"א לי גלעד אמר כומה בר כתבה בשם רשב"ל אמר הקב"ה אם יאמר לך אדם, וזה נמצא בתנחומא אות ל' בשם ריש לקיש, והמסדר הוסיף, "אמר כומה בר כתבה", ורק התחלת המאמר הוא מהתנחומא ובשניים. וגם המאמר שם א"ר אבא בר כהנא ו' עבירות עבר גדעון, הוא בתנחומא אות ל"א. וכן עוד שם ד"א אפרים מעזו ראשי מדבר ביהושע הוא עשה מלחמה בשבת, הוא בתנחומא אות ל"א. אבל כל המאמרים נשנו בסגנון אחר ובהרחבת דברים. אות כ' נוסף מהמסדר. אות ג' נוסף ג"כ ונמצא באמצע מאמר אחר הנובע מהתנחומא, ד"א ויבא כלל הכבוד א"ר אבין מלך שהוא חולק מכבודו ליראיו, באיזה שניים. ובסוף אות ג' א"ר אבין הלוי ב"ר [צ"ל ברבי] יוסף מברך להקב"ה, הוא מתנחומא אות ל"ד. אות ד' ה' ו' נוסף מהמסדר, ובאמצע אות ו' נמצא מאמר קטן מתנחומא אות ל"ד והוא. הוא לא נתן עיניו בה ולא במצוותיו בו, ובאיזה שניים, ועוד שם מאמר קטן א"ר עזריה הוא מתנחומא אות ל"ב, וכל השאר נוסף אות ז' עד אות כ"ב (סוף פ"ד) הוספת המסדר.

(בהעלתך פט"ו). מכאן עד סוף הספר נעתק מהתנחומא אשר כעת בדפוס, וכאשר אמרתי לעיל שמכאן עד סוף הספר הוא נסדר מן מסדר אחר והשלים ע"פ התנחומא הנדפס, לכן כל מה שחסר בתנחומא הנדפס חסר גם במדרש במדבר רבה, לדוגמא עיין בהעלותך הערה ס' והערה קכ"ח. שלח הערה כ"ח, קל"א. וזקת הערה פ"ו, קפ"ו, רט"ז, רמ"ט, רס"ז. גם מה שנוסף בתנחומא הנדפס על התנחומא שלנו נוסף גם במדרש במ"ד, עיין בהעלותך הערה ס"א, קל"ב, קל"ה, קרת הערה מ', קי"ד, קי"ג. וכל המאמר במדרש במ"ד קרת אות כ"א ובנדפס אות י"ב מצפ"ד האותיות כפולות, הוא נוסף, עיין קרת הערה קט"ו, חוקת הערה כ', רפ"ב, רפ"ד, רפ"ו, רפ"ז, רצ"ב, רצ"ה, רצ"ח, ש"א, ש"ג, ש"ז, ש"כ, ש"כ"ה, ש"ל"ה, ש"ל"ח, ש"מ"ט, ש"נ"ט, ש"ע"ז, בלק הערה ה', י"א, ט"ז, כ"ב, י"א, ג', נ"ז, ס"ה, ס"ט, ע"ז, קכ"ד, קכ"ח, פנחס הערה י"ז, כ"ז, ל"ג, ל"ה, נ"א, נ"ד. כמות הערה כ"ד, ל"ג, ל"ז, מסעי הערה י"ב, ט"ז, כ"ז, מ"א, מ"ט, ס"ז.

והמסדר הזה או המעתיק במקום אשר בתנחומא מתחיל השאלה בהלכה, ילמדנו רבינו" הציג הוא, "הלכה" כמו שתראה פט"ו אות י"א הלכה כמה נימין היו בכנור שהיו הלויים סגנים, ובתנחומא בהעלותך אות י"ב ובנדפס אות ז' מתחיל ילמדנו רבינו כמה נימין היו בכנור בו. וכן במדרש אות י"ז הלכה בתוך כמה אמות, במקום בתנחומא אות כ' ובנדפס אות י"א ילמדנו רבינו בתוך כמה אמות בו. וכן ריש שלח במדרש, "הלכה" ובתנחומא ריש שלח ילמדנו רבינו. במדרש פט"ז הלכה כמה דברים, ובתנחומא אות כ"ז ובנדפס אות י"ד ילמדנו רבינו. במדרש פט"ו אות כ' הלכה, ובתנחומא בהוספה אות ז' ילמדנו רבינו. שם פ"ב אות כ"א הלכה מי שאכל ובתנחומא בלק אות ט"ז ובנדפס אות ט' ילמדנו רבינו וכן פ"ב אות כ"ב הלכה בזכות כמה דברים, ובתנחומא בלק אות ט"ז וגם בנדפס אות ט"ז ילמדנו רבינו. כפ' פנחס פכ"א אות ב' הלכה אם ראה הרבה אוכלוסין, ובתנחומא פנחס אות י' ובנדפס אות י' ילמדנו רבינו. את השאלה בהלכה הנמצאת בתנחומא ריש כמות אות א', וכן השאלה בהלכה אות ב', השמיט, ובתנחומא פ' כמות אות ז' ובנדפס אות ה' ילמדנו רבינו כמה מתנות נבראו בעולם ובמדרש במ"ד כמות אות ז' הציג הלכה ג' מתנות, ובאמת אין כאן הלכה כלל, וכן כפ' מסעי פכ"ג, אות א' הלכה, ובתנחומא אות א' ובנדפס מתחיל ילמדנו רבינו, וכן שם אות ז' הלכה, ובתנחומא אות ה' ובנדפס אות ו' ילמדנו רבינו.

והנה אף שכתבתי כי מן פ' בהעלתך עד סוף הספר נעתק מן התנחומא אשר כעת בדפוס, מכל מקום כפ' שלח פט"ו מן אות כ"ד המתחיל ויאמר ה' עד אנה הה"ד ותפרעו כל עצתי עד סוף פט"ו נוסף במדרש במ"ד וליתא בתנחומא, וההוספה היא נמצאת בכ"ו רומי, לכן הוספתי כל זה בסוף פ' שלח, וכן נוסף בפ"ז באות ב' המתחיל ד"א לך אכול בשמחה

עד סוף אות ב', וכל אות ג' ואות ד', עיין הערה ק"ט, ועיין מה שהעירותי בזה באריכות בהערה א' להווספה אשר הוספתי בפנים בסוף פ' שלח. גם בפ' קרח נמצא בפ"ח סוף אות י"ב פתח משה ואמר, הני' משונה מאשר הוא בתנחומא, ולקוח מן הילמדנו, עיין הערה פ"ג, וגם המאמר זה אחד מנ' נביאים שאמרו בלשון הזה, הוא מן הילמדנו שהוספתי בסוף פ' קרח ע"ש. וכן כל אות י"ג י"ד הוא מילמדנו, וכל אות ט"ז ט"ז י"ז י"ח נוסף, ומן אות י"ט ויהי ככלותו לדבר ללמדך כו' הוא מן התנחומא, וכל אות כ"א מנצפ"ך האותיות כפולות הוא הוספה במדרש, ומן המדרש נוסף אחר כך אל התנחומא הגדפס ע"י המדרשים הראשון דפוס קאנשטאטניא, ובכל כתיב יד מהתנחומא הגדפס לא נמצא. גם יש להעיר כי במדרש קרח שם אות כ"ב המתחיל יתברך שמו של מלך מלכי המלכים הוא לקוח מן התנחומא פ' חוקת, והמעתיקים או המדפיסים החבירו המאמר הזה אל פ' קרח, ובאמת שייך לפ' חוקת, וזה הקדמה למ"ש בפסוק ו' ולקח הכהן עץ ארז ואזוב ושני תולעת שע"י דברים קטנים כאלו עשה הקב"ה דברים גדולים שמהרתן של ישראל תלוי בהן. מזה תראה מה שנרשם במדרש שמ"ר ריש פ"ו, וכל המדרש כמו שכתוב בויקרא רבה ובזאת חוקת התורה" מה שציין "בוי"ר" כוונתו לריש פכ"ב אות ב' ויתרון ארץ אפילו דברים שאתם רואים. בעולם שהם מיותרין אף הן בכלל ברייתו של עולם, וכן עוד שם באות ג' בכלל הקב"ה עושה שליחותו כו', ומה שציין "ובזאת חוקת התורה" כוונתו למאמר הזה באות כ"ב אשר נספה במעות לפ' קרח והוא המאמר ללמדך שבכל מקום הקב"ה עושה שליחותו ולא ברא דבר אחד לבטלה, וא"כ היה לנכון גם לפ"ז המאמר הזה בפ' חוקת, רק המעתיק או המדפיס הצינו במעות בסוף פ' קרח. ובמדרש שם גם אות כ"ג נוסף וליתא בתנחומא הגדפס ונמצא גם בכ"ה' מאקספארד.

(פ' חוקת) הוא ג"כ כמו בתנחומא הגדפס, רק בסוף חוקת נמצא הוספה אשר ליתא בתנחומא, והוא מן אות ל"ג עד סופו, עיין הערה שפ"א.

(פ' בלק) הוא ג"כ כמו תנחומא הגדפס, רק במדרש נמצא הוספה אשר ליתא בתנחומא, והוא כל אות ה' המתחיל וישלח מלאכים הקב"ה עשה להם נסים, וכן אות ו' וירא בלק בין שבא שלוחיו עד סופו הוא הוספה, ומן אות ז' הוא כמו בתנחומא, וכן הרגיש בזה הגאון הרד"ל וכתב שם בהערה י"א כל המאמר אינו בתנחומא והוא הוספה מאוחר מדרש אחר בקצרה וחסר לשון הרבה עכ"ל. וכן נמצא ג"כ בפ' בלק באות כ"ג הוספה והוא אומר לע"ז איני משתחוה ואומרים לו אין אלה אלא כמגלה עצמך והוא נשמה אחריה ועושה כן זו שאמרו חכמים הפוער עצמו לבעל זו היא עבודתו עיין הערה ק"ז. ועוד שם אות כ"ה וקנא לשמו של הקב"ה ועשה לו י"ב נסים הוא הוספה, ומן המדרש הוסיף המדפיס ממנוסובה אל התנחומא, עיין הערה קכ"ה.

(בפ' פנחס) משונה הסדר מאשר הוא בתנחומא דפוס קאנשטאטניא ודפוס וויניציא, והמדרשים ממנוסובה הצינו בנדרפס כמו שהוא במדרש, עיין הערה א' והערה י"א. במדרש אות ב' הלכס, ובתנחומא שלנו באות א' ילמדנו רבינו, ובנדרפס שינה המדרשים ממנוסובה והצינו באות י'. אות ח' ומ' במדרש העתק מן הנדרפס ולא נמצא בכ"י שלנו, עיין הערה ל"ד, וכן במדרש אות י"ב נוסף ע"פ התנחומא הגדפס, עיין הערה ל"ז. ובמדרש אות ט"ז ד"ה יפקד משל למלך שראה אשה, ליתא בנדרפס ונמצא בכ"ה' מאקספארד, עיין הערה מ"ה. והמאמר ועשה משה בטוב עין משל למלך שאמר לבן ביתו, הוא ג"כ הוספה וליתא בנדרפס, ונמצא בילקוט משלי רמז תתק"ס, עיין הערה מ"ו. במדרש שם אות ט"ז, י"ז, י"ח, י"ט, כ', נמצא הוספה מן פסיקתא פסקא את קרבני וליתא בתנחומא כ"י שלנו, ולקח המסדר זה מן התנחומא הגדפס, עיין הערה נ"ב באריכות. וכן במדרש שם אות כ"ב זש"ה שדי לא מצאנוהו, ואות כ"ג זש"ה יספת לנוי, נוסף מן תנחומא הנדרפס, וכל אות ט"ז מהנדרפס המתחיל ילמדנו רבינו לא העתיק, עיין הערה נ"ה.

(פ' מצות) פכ"ב מן סוף אות ד' ד"ה ויקחו, עד פרשו לו מצורה (אות ה') ליתא בנדרפס והוסיף אח"כ המדרשים ממנוסובה ע"פ מדרש במ"ר, והמאמר שלאחריו ואותו רשע אם תראו אותו עד סוף אות ו' ליתא בכ"י שלנו, ונמצא בנדרפס, ועוד בפ' מצות פכ"ב באות ח' מן מהו ולא מדבר הרים א"ר אבא מרומניא, זה הוסיף מן ילמדנו, עיין ערוך ערך דר. וכן אות ט' ד"א ומקנה רב ליתא בכ"י שלפנינו, ונמצא בנדרפס, וזה לקוח מן הילמדנו, כמו שמובא בילקוט כפ"ה רמז תשפ"ו ד"ה כתיב לב חכם לימינו בשם הילמדנו, גם בילקוט קהלת רמז תתקפ"ט ד"ה ר"א לב חכם.

מ

מבוא

ופה המקום להעיר כי בעל הילקוט לא ראה את המדרש במ"ד כי לא היה עוד אז מסודר לפניו, והנה בכל המקומות בילקוט בספר במדבר לא ציין רק "תנחומא", אולם המדפיסים הוסיפו לציין בפ' נשא רמז תשי"ד ד"ה וקרבנו "תנחומא במדבר רבה" (ומן התחלת פ' נשא לא ציינו רק תנחומא לבד), אולם במקומות שלפני זה ולאחר זה וכל פרשה בהעלתך והתחלת שלח לא ציינו כלל "במדבר רבה", רק בפ' שלח שש רמזי תשס"ב על עזו זה בנגב רשמו "במדבר רבה", והוא במסעות כי הוא ג"כ מאמר התנחומא אות י"ב, והציון תנחומא בילקוט שם במאמר שלפניו מסבב גם על זה, וכמו כן ציינו בילקוט בפ' שלח שם על ויאמר אליהם כל העדה לו מתנו "במדבר רבה" הוא ג"כ מאיזה מגיה, כי הוא נמצא ג"כ בתנחומא שלח אות כ"ב, וברמז הזה ציין הילקוט בכל המקומות "תנחומא" רק במקום הזה הוסיף אחד הציון הזה במקום "תנחומא". בפ' קרח חקת לא הוסיף המגיה הזה לציין כלל רק הניה כל הציונים "תנחומא" כמו שהם. רק מפ' בלק רמז תשס"ה ד"ה וירא בלק עד פ' מסעי רמז תשפ"ו הוסיף לציין חוץ הציון תנחומא עוד הציון "במדבר רבה" ובאיזה מקומות שבה והניה הציון תנחומא ולא הוסיף הציון במ"ד, והמגיה הזה לא שם עינו לעיין במדרש במקומו לראות כי במדרש הוא באופן ובסגנון אחר, ובעל הילקוט בוון תמיד רק לדתנחומא כ"י שלנו, לא אל הנדפס. והמדרש במ"ד העתיק כמו שהוא בנדפס, לדוגמא בלק רמז תשע"ד ד"ה ויקרב משה הוסיף לציין גם "במ"ד", אולם במדרש במ"ד שם פכ"א אות י"ב נמצא הוספה ע"פ התנחומא הנדפס, וזה לא העתיק הילקוט כלל כי ליתא בכ"י שלנו, ותנחומא הנדפס לא ראה בעל הילקוט כלל, עיין הערה ל"ז. וכמו כן בפ' נסות רמז תשפ"ד אמר להם הקב"ה, ציין גם "במ"ד", אולם ההתחלה לא נמצאת כלל במדרש במ"ד, וכמו כן עוד שם ד"ה ההלצו, במדרש שם הלשון משובש והילקוט הביא רק כמו שהוא בתנחומא כ"י. ובילקוט יחזקאל רמז שע"ב נרשם "במדבר רבה" הוא במסעות וצ"ל "ב"ר" והוא בפל"ג, ואילו ראה בעל הילקוט את המדרש במ"ד היה מביא בילקוטו לנ"ך איזה מאמר ממנו, רק הציון "במ"ד" נוסף מאיזה מגיה, והוא לא ראהו.

(ה) מדרש דברים רבה. המדרש הזה הוא ג"כ מן מדרשים המאותרים וערוך ורש"י לא הביאו (ה) ובעל הילקוט ראה את המדרש הזה והשתמש בו בהרבה מקומות, ובכל מקום אשר ציין "אלה הדברים רבה" נמצאים המאמרים לפנינו במדרש, אולם עוד מדרש אחד היה לפני בעל הילקוט על ספר דברים ויכנהו "אלה הדברים זוטא", והמאמרים שהביא בשמו לא נמצאים לפנינו, והמדרש זה נאבד ואינו. ואי"ה אדכר בהרבה כן השני מדרשים ההם ואנה מוכאים בקדמונים, ופה קצר המצע מהשתרע. המדרש הזה השתמש בתנחומא, גם הלך בסגנון התנחומא, כי נמצא גם בו שאלות בהלכה, רק במקום ילמדנו רבינו הציג "הלכה", ואשר אמרתי כסגנון התנחומא כוונתי במקומות אחרים מתנחומא, כי בתנחומא בס' דברים לא נמצא כלל שאלות בהלכה, ואיזה שאלות בהלכה במדרש דברים רבה נמצאים גם בתנחומא באיזה מקומות אחרים, כמו מדרש שופטים פ"ה אות י"ב הלכה אלו הם דברים שאמרו מפני דרכי שלום כו', וזה נמצא בתנחומא הנדפס פקדי אות י', ויש להקן במדרש כמו שהוא בתנחומא והלשון במדרש משובש, ובתנחומא שם סיים מעתיק אחד "כתוב באלה הדברים" כוונתו למדרש אלה הדברים. וכן ריש כי תבא הלכה אדם מישראל שהוא עובר לפני התיבה הוא בתנחומא הנדפס ויחי אות י', וכן כי תבא אות ח' הלכה אדם מישראל שעמד לקרות בתורה כו' הוא בתנחומא כי תשא אות כ"ח, וכן ריש האוינו הלכה אדם מישראל שהיה חושש באזנו הוא בתנחומא יתרו אות ח', וכן ריש ברכה הלכה אדם מישראל שעבר לפני התיבה, הוא בתנחומא ויקרא אות ב', והוא במאמר "ראה כי חרש הוא" מה שהוסיף המדפיס ממנובה מן כ"י שלנו. גם שאב בעל מדרש דברים רבה איזה מדרשים מן התנחומא, ותמצא אשר העירויות עליהם בהערות שלי. וגם תראה שרמז אל הפסיקתא כי בסוף ואתחנן סיום ד"א שוש אשיש בה' למה הדבר דומה לאשה שהלך בעלה ובנה וחתנה למדינת הים וכו' כדכתיב בפסיקתא דשוש אשיש ע"כ. צ"ל כדכתיב בפסיקתא דשוש אשיש והוא בפסיקתא דרב כהנא פסקא שוש אשיש (דף קמ"ו ע"א), ועיין שם בהערה כ'.

(ו) פסיקתא דרב כהנא. גם בה נמצאים הרבה מאמרים, גם פסקות שלמות השוים עם

(ה) מה שכתבתי י"ל וילא כ"ע י"ל תבא את המדרש אלה הדברים רבה טוון למדע אלה הדברים רבה (כהנא), וכמה קדמונים מביאים מתלמידי רבה ולא מנאליס לפנינו, ויש בידי פתח דברים מהמדע הזה אשר הנהיגתי מכ"י הנמצא באלזר הקפריס נמינען ואליזאס לאור ואדכר גם נהנחם חזרות המדע הזה.

עם התנחומא. בתחלה חשבתי כי התנחומא השתמש בפסיקתא ולקח את כל זה מן הפסיקתא (ענין מה שכתבתי בטובא להפסיקתא אות ט' ס' ה'), אבל כעת ראיתי כי להיפך הוא, כי הפסיקתא לקחה מן התנחומא, מלבד פסקא שקלים (כי תשא) העתיק התנחומא אשר כעת בדפוס מן הפסיקתא. וכאשר העירותי התנחומא הנדפס מס' שמות הוא הילמדנו מס' שמות, לכן הילמדנו מפ' כי תשא לקח דבריו מן הפסיקתא, באשר הילמדנו מאוחר בזמן מן התנחומא שלנו. וסעד לדבריו אשר בעל מסדר את הפסיקתא כבר ראה את התנחומא והשתמש בו, תראה בפסיקתא פסקא ובור בכאמר מה חטא חטא על אמו ר' תנחום בר אבא א"ר יהודה ור' נחמיה ורבנן כו'. אולם בתנחומא תצא כתוב מה חטא חטא על אמו ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן כו' אבל המלות „ר' תנחום בר אבא" ליתא שם, מזה תראה כי בעל מסדר הפסיקתא הוסיף המלות האלה וכונן אל בעל התנחומא, שהוא ר' תנחומא בר אבא. וכן בפסיקתא פסקא החדש (דף ג' ע"א) א"ר תנחומא עיקר מרחותא משרא, וזה מובא סתמי בתנחומא בא אות ז', אין מרחות בתוכו אלא כשהגשם יורד, וברור שבעל הפסיקתא כונן בזה מה שהביא „א"ר תנחומא" למדרש תנחומא שהבאתי, ענין בתנחומא שם הערה ע'. וכן עוד שם בפסיקתא א"ר תנחומא הגיע זמן שיעשה ישראל זמירות, כון בזה ג"כ אל התנחומא, ענין בתנחומא שם הערה ע"ו. וכן בפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה אמר ר' תנחומא אביבס יצא עמי בחצות, הוא בתנחומא פ' לך, ענין שם הערה קל"ג. וכן היה דרכם בקודש במדרשים אחרים כמו שתראה גם ברבתי פמ"ו פסקא אחרי מות א"ר תנחומא וכונן אל התנחומא פ' אחרי מות, ענין הערה נ"ו. וגם במדרש שמות רבה ריש פקודי כך פתח ר' תנחומא בר אבא איש אמונים רב ברכות כו' והדרוש נמצא בתנחומא כ"י שלנו, ובעל מסדר משמ"ר הציג בראש כך פתח ר' תנחומא, וכוננו למדרש תנחומא. וענין מה שהעירותי באריכות בהערות שלי לתנחומא פ' תצא הערה מ"ו. וכן במ"ר פ"ד אות ד' ד"א דברי חכמים כדרכונות א"ר תנחומא בר אבא מה הרבין היה כו', כון לתנחומא בהעלותך אות מ"ו כי שם מובא המאמר הזה, ובעל מדרש במ"ר כון בזה אל בעל התנחומא.

ועתה אביא הפסקות אשר נובעים מתנחומא.

פסקא ג' זכור (דף כ"ב ע"א) נובע מתנחומא תצא (אות ד') המתחיל זכור את אשר עשה לך עמלק וזה"ל זכר עון אבותיו, ועל מריבת השננים תמצא בהערות שלי (ו), ופה אעיר רק על איזה מהם, בתנחומא שם אות ד' והלא צריקים היו בפסיקתא כ"ב ע"ב והלא צדיקים גמורים היו. בתנחומא שם ר' לוי אמר, ובפסיקתא שם ר' יודן בשם ר' אייבו ור' פנחס בשם ר' לוי, הוסיף ותיקן שמות האומרים. וכן הוא בב"ר סוף פס"ג, וכן תראה בהערה נ"ה כי בפסיקתא הלשון מתוקן יותר מאשר הוא בתנחומא. בתנחומא מה ברכה ברבו, ברוב ברכת אבלים, ובפסיקתא מובא זה בשם ר' אחא בשם ר' יונתן, כמו שהוא ג"כ בב"ר פפ"א. בתנחומא אות ה' אמר הקב"ה לישראל אותם שתי זכרונות, הלשון משובש ונתקן בפסיקתא (דף כד ע"א), ענין הערה ל"ט. בפסיקתא (כ"ד ע"ב) לסינוי טבא לטבתיה [צ"ל למינוי

(ו) נהגות לפסיקתא העיוותי על איזה שנים, אצל כלשון הערכתי אז בהפסות, סימא טונוני תמיד אל התנחומא הנדפס, וכנ"ל לא נמצאים השנים. גם תראה בפסיקתא פסקא זכור הכנס ל"א העיוותי כי בתנחומא נוספו דברים ונמצא בהוספה חילוני, ומלבד כי אינם בפסיקתא צריגים (כן יס' לתקן שם) גם בליקוט דמו תתפ"ה בשם התנחומא, וכאשר שמתי כן הוא כי כנ"ל שלפנינו לימא כלל וננדפס נוספו דברים מן המדפים מתנעוטה מ"ל תמננס ג"ל פס"ג אות י'. וכן עוד שם בהערה ג"ב העיוותי בתנחומא ריש שמות ארבע מנע מנע ענכ ענז, ובתנחומא תלך נאמר שמי ענינות, והמחזי כי המאמר הראשון מתנחומא שמות לקח תמנאל כ"ב ע"ו פ"ג, והמאמר השני מפ' תלך לקח מהפסיקתא. אולם כעת נגלה לי כי המאמר הראשון ננדפס הוא לקח מהמלמד, כי התנחומא מפ' שמות הוא הילמד, והמאמר מפ' תלך הוא תפסל התנחומא, וכס ספרים שונים, ומקדד בפסיקתא שם לקח דבריו מהתנחומא. וכן תראה בפסיקתא שם הנדפס ל"א העיוותי כי בתנחומא (הנדפס) נמצא דברים אשר אינם מתוך הספר, ונמצא לימא כנ"ל שלט רק ננדפס הוא הוספה מאת המדפים מתנעוטה. וכן העיוותי שם בהערה ל"ח כי בליקוט תכלית מובא בשם התנחומא גלי שום תוספת כמו שהוא גם בפסיקתא. ובתנחומא (הנדפס) נוספו דברים אשר אינם מתוך הספר ע"כ. ונמצא הוא כן שטקפו בתנחומא הנדפס מן המדפים מתנעוטה. וכן תראה בהערה ס"א שהעיוותי שטקפו בתנחומא הנדפס ל"א זכרונות, כי בתנחומא הוסיף אחד מהפסיקתא דכתי ריש פ' זכור, וכעת ראיתי כי נמצא כן הוא כי נוסף מאת המדפים מתנעוטה. ועוד זאת עשה כי אח"כ תתחיל בתנחומא ר' יודן בשם ר' אייבו והציג כך פתח ר' תנחומא בשם ר' אייבו, ענין הערה ס"ב. וכן תשוב תראה בהערה ס"ו מה שהעיוותי על נוספת הנדפס, ונמצא זה עשה המדפים מתנעוטה. גם בהערה ק"ג תשמתי כי תקנון יס' בפסיקתא ונמצא בתנחומא הנדפס, וכעת ראיתי כי הוא הוספת המדפים מתנעוטה.

מא

מבוא

למנוי לשבא מכתיה] לא תתעב אדומי, ולמינוי לבישיא בישותיה זכור את אשר עשה לך עמלק, זה חסר בתנחומא, והמדרשים מכנעוהו תיקן והוסיף זה ע"פ הילקוט שמביא בן בשם הפסיקתא. בתנחומא (אות ז') ר' בנאה אמר, ומפסיקתא (כ"ד ע"ב) ר' בנאי בשם ר' הונא, עיין תנחומא הערה מ"ז. בתנחומא שם דע שהמלכות מתגרה באותו הדור, ובפסיקתא נוסף ונוטלת מה שבירם. בתנחומא (אות י') בחיקו של אדם, אולם בפסיקתא (כ"ה ע"ב) נוסף של אדם "הראשון", ובאמת מלת "הראשון" מיותרת. בתנחומא שם דאמר ר' חנינא בר שלקא, ובפסיקתא (כ"ז ע"ב) נוסף עוד ור' יהושע דסבנין ור' לוי בשם ר' יוחנן. בתנחומא (אות י"ח) בן איש גר עמלקי אנכי אמר ר"י בנו של דואג האדומי היה, ובפסיקתא (כ"ח ע"ב) כתוב דואג האדומי היה. בתנחומא (שם) ור' יוסי, ובפסיקתא (כ"ט ע"א) ור' יוסי הגלילי.

פסקא ד' פרה. הפסקא הזאת כולה לקוחה מן התנחומא חוקת (אות ד') המתחיל וז"ה מי יתן מהשור. בתנחומא ר' יהושע בן לוי אמר, ובפסיקתא (דף ל' ע"ב) ר' יודן בשם ר' יוחנן ור' ברכיה בשם ר' אלעאי ור' יעקב דכפר חננין, ואמרי לה בשם ר' יהושע בן לוי, לכן מה שהביא מסדר הפסיקתא "ואמרי לה בשם ריב"ל" כוון להתנחומא. עוד שם א"ר יוסי בר חנינא, ובפסיקתא (ל"ט ע"א) ר' לולאי בר שזורי' בשם ר' יצחק קטריקי ור' עזריה, ואמרי לה ר' יוסי בר חנינא, וגם פה כוון מסדר הפסיקתא במלות "ואמרי לה" אל התנחומא. בתנחומא אמר ר' יודן, ובפסיקתא (ל"א ע"א) נוסף "ב"ר כנשה". בתנחומא ר' יהושע דסבנין, ובפסיקתא נוסף ר' יוסי ממלחייא. בפסיקתא (ל"ו ע"א) ד"א מי כהתכם זה אדם הראשון, ובתנחומא חסר מאמר גדול עד ר' מני ור' יהושע דסבנין בשם ר' לוי (ל"ח ע"א), עיין בפסיקתא שם הערה קט"ז ק"ט. וכן עוד שם בפסיקתא (ל"ח ע"א) משה ואהרן בכהניו, חסר בתנחומא, והוספתי בתנחומא בפנים אות כ"א עד סוף אות כ"ג. בפסיקתא (מ' ע"א) תמן תנינן אבא שאול אומר, ובתנחומא חסר זה עד נוי אחר. בפסיקתא (מ"ז ע"ב) פרה זו מצרים עד סוף הפסקא, ובתנחומא ליתא זה, והוספתי אל התנחומא אות כ"ז כ"ח ע"פ הפסיקתא.

פסקא מ' שור או כשב לקוח מן התנחומא פ' אמור, וגם בויק"ר פכ"ר לקוח מן התנחומא, והם תמיד בנוסחאות שוות, ובעל הילקוט כשהביא המאמרים משור או כשב ציין תמיד תנחומא או וי"ר, ואודות השנויים העיוותי בהערות.

פסקא י"א ע"ש תעשר לקוח מתנחומא פ' ראה, ומה תראה מה שהוא בתנחומא בלשון ארמי תמצא בפסיקתא בלשון עברי, כמו בתנחומא ארבע מאון, בפסיקתא ארבע מאות. בתנחומא דביתך, בפסיקתא של ביתך. בתנחומא קטוע מאמר גדול, ונמצא לנכון בפסיקתא, עיין הערה כ"ח. בתנחומא חסר מאמר שלם ומתוקן לנכון בפסיקתא, עיין הערה ל"ז, בתנחומא באות י"א חסר א"ר יצחק, עיין הערה נ', ונמצא לנכון בפסיקתא. בתנחומא חסרים המלות א"ר הונא ונמצאים בפסיקתא, עיין הערה נ"ד. בתנחומא חסרים המלות הא סבאות, עיין הערה נ"ח. וכן חסר יצא מהם ארבע בכורות, עיין הערה נ"ט. בתנחומא חסר מאמר שלם ונמצא לנכון בפסיקתא עיין הערה ע"א והערה פ"א. וכן חסרים בתנחומא איוה מלות ומתוקן בפסיקתא, עיין הערה פ"ה פ"ז צ"א. בתנחומא ר' יהודה בר סימון אמר, ובפסיקתא נוסף אמר ר' לוליינו דרומיה בשם ר' יהודה בר סימון. בתנחומא הלשון בקצרה, ובפסיקתא בהרחבת דברים, עיין הערה צ"א.

פסקא כ"ז אחרי מות הוא לקוח מן תנחומא אחרי, ובפסיקתא נמצא הוספת דברים, עיין בתנחומא אחרי הערה ו' ח' כ"א כ"ד כ"ז, וכן בפסיקתא הוא קצת בסגנון אחר, עיין תנחומא הערה ט'. בפסיקתא מתוקן הלשון עיין הערה ק"ג, ועוד העיוותי הרבה על השנויים בהערות שלי. ויש להעיר כי הויק"ר מן אחרי מתאים ע"ג הפסיקתא.

פסקא ל"א וזאת הברכה. (דף קצ"ו ע"ב) מן ד"א וזאת הברכה ר' ברכיה פתח רבות בנות עשו היל עד דף ר' ע"ב תורה צוה לנו משה כו' והאכלתיך נחלת יעקב אביך לקוח מן התנחומא ברכה, וכאשר הקורא ישים המאמרים זה מל זה יתברר לו כי מסדר הפסיקתא שאב כל זה מהתנחומא בהוספת דברים ובהרחבת לשון עם תקונים. והעיוותי על כל אלה בהערות שלי להתנחומא.

ומלבד פסקות שלמות נמצאים הרבה מאמרים הנובעים מן התנחומא כ"י שלנו, כמו שתראה להנאם תנחומא פ' נת אות ח' הוא בפסיקתא פסקא שור או כשב (דף ע"ג ע"א), עיין בתנחומא הערה ס"ד והלאה: תנחומא לך אות י"א הוא בפסיקתא פסקא ביום השמיני עצרת, עיין

(ז) פסיקתא רבתי. נסדרה בסגנון התנחומא והילמדנו, באשר דרשוניה רובן ככולן מתחילות ג"כ בשאלה בהלכה, "ולמדנו רבינו" ועולה מספרם י"ט. וידידי הרה"ג מרה"ם פרידמאן בפסיקתא רבתי שהוציא לאור הוסיף ד' פרשיות אשר שלחתים אליו ונמצא בהם ג"כ ב' פסקות המתחילות בהלכה, לכן עולה מספרם ס"ה ל"א, ותמצאם בפרטם בסבוא פרק ו', ומסיימות ג"כ בסגנון התנחומא אשר השאלה בהלכה, "מנין מזה שקראו בענין" או "מנין מזה שקרינו בענין" (י). ויען כי הרבתי נתיסדה ג"כ על הפטורות מסיימת ג"כ "מנין מזה שהשלים בנביא" וזה הסיום לא נמצא בתנחומא וילמדנו. והנה השאלות בהלכה נמצא איוה מהם אשר לקוחים מן התנחומא, כמו פסקא ה' מהו שיהא המתרגם כו' הוא מתנחומא כ"י וירא אות ו'. וכן פסקא י' כמה פעמים בשנה תורמין, לקוח מהילמדנו, ונמצא בתנחומא הנדפס ריש כי תשא (ותנחומא הנדפס מס' שמות הוא הילמדנו מס' שמות), וכן פסקא ל"ג המתפלה להיכן צריך לכוון את לבו הוא מתנחומא כ"י וישלה אות כ"א. וכן פסקא ל"ה אכ היתה קמפלה הוא מתנחומא וירא אות ל', וכן פסקא מ"ב איוה היא ההוניה היא בתנחומא וירא אות ל"ב ובגרפס אות י"ד.

ואחר הסיום בסגנון שהבאתי תמצא בכל פסקא ופסקא על התחלת הדרשה באגדה
 "כך פתח רבי תנחומא" (ח), ונראה כי המסדר מהפסיקתא רבתי תלה באילן גדול והציג שם
 ר' תנחומא על הדרשות מאשר כי הוא היה נודע לדרשן ובעל אגדה גדול, ולא יתכן לומר
 שר' תנחומא בעצמו היה המסדר מהפסיקתא רבתי, כי הוא לא יציג שמו בכל דרשה ודרשה
 מהרשיות

(ז) פסקא א' פ"ב פ"ג (חקר לפנינו בדבריו ומובא לנכון במתחומא נגא), פ"ד פ"ה פ"ו פ"ו פ"ח פ"ט פ"י פ"יא (בסוף פסקא שלפניו במחמר ד"א כי תשא בעשרה מקומות בו' סיים ממה שקראו בענין ו' תחומא די רבי פוחל או גינת אלה, כל זה יש לתמוך מן הכפר ומשנכרבו מן הפסקא ויהיה ויחלול) פ"יב פ"יג פ"יד (ב' פעמים) (הפסקות) בלתי פסלי' המדש, פ"טז אה קרני, פ"יז ויהי בחלי' הולד, פ"יח ומה דרש, בחלו' ל' פסקות לא נאכלה השאלה בהלכה ולא הסיים מנין ממה שקראו בענין, גם ההחלול ל' תחומא פסח, וזה תעשה כי הפסדות הראה נוספו לן הפסיקתא דבני מן הפסיקתא דרב כהנא, וזהו הערה ס"ו לפסקא פסח, לא כמו שחשב ידיו הכה הכהס הגדול מהר"ם פירדומתא בעל מאיר ע"י שמו הפסיקתא דבתי הושעקו הפסקות האלה אל הפסיקתא (שינה). פסקא י"ג (פסקא ב' כ"א כ"ב כ"ג כ"ד כ"ה מן העלל כי זה נוספו אל הרבתי) פסקא כ"ה כ"ו כ"ז כ"ח ל' לקוחה מן ל"ט מ' מ"ב מ"ג מ"ד מ"ו וגם בהוספה ב' פרישות, אולם בפסקא כ"ו כ"ז כ"ח כ"ט ל' ל"ב (פסקא ל"ב לקוחה מן הפסיקתא שינה) פסקא ל"ד ל"ה (פסקא ל"ה פסקתא דבתי הושעקו חסר) וזהו ליתא השאלה כך פסח' ר' תחומא, איז ספק שהוא מתקורן הפעמתיק) פסקא ל"ז ל"ח מ"ו ככל אלה חסריה השאלה בהלכה וחסריה הסיים מנין ממה שקראו בענין או מנין ממה שהסיים גביהו, גם ליתא כך פסח' ר' תחומא.

[illegible]

מב

מבוא

מהפשוטות ולומר בפתיחת כל דרשה „כך פתח ר' תנחומא“, רק קרוב יותר שנתייחסה אליו מאת מסדר אחר, ומוזר יובן על נכון אשר הרבה מאמרים הנמצאים בפסיקתא רבתי ואשר עליהם רשום כך פתח ר' תנחומא בשם ר' פלוני ופלוני, הם נמצאים בפסיקתא דרב כהנא בשונים, ומובאים רק בשם פלוני ופלוני הדורשים לכך, ושם ר' תנחומא לא נזכר עליהם כלל, רק המסדר מהרבתי לקח מאמרים ההם הנמצאים כבר בפסיקתא דרב כהנא הישנה והקדומה ודרש אותם בשם הדורשים הנזכרים שמה והציג עליהם בראשם כך פתח ר' תנחומא בשם אותו פלוני, כמו שהבאתי דוגמאות לזה לעיל בפרק ג' ע"ש, ואין להכפיל הדברים. ומוזר תראה שהמסדר הזה תלה באילן גדול והוא ר' תנחומא הדרשן הנודע לבעל אגדה (ט). וידידי הרב החכם החוקר הגדול מהר"ם פרידמאן רצה לשער כי התנחומא מאוחר מהפסיקתא רבתי, אבל בבח"כ אינו כן, כי לא לכך שהתנחומא כ"ל שלנו אשר לא היה לפני הרב ההכם הנ"ל ולכן החליף באיזה מקומות התנחומא הישן בתנחומא החדש (עיי' דפני פסקא כי תשא הערה י"ח, אולם באמת כוונת הילקוט להנחומא כ"ל שלנו, ועיין עוד שם בהערה ל', וגו' הילקוט הוא ג"כ ע"פ תנחומא שלנו) היה כבר מסודר לפני הפסיקתא רבתי, אבל גם התנחומא החדש היה כבר מסודר לפני בעל הרבתי, והרב החכם הזה בהערותיו הביא ראיות להשערתו כי התנחומא (החדש) שאב מהפסיקתא רבתי בסגנון הלשון אשר מצא במאמרים עצמם. אולם נעלם ממנו כי המאמרים ההם שהביא סעד לדבריו רובם ככולם הם הוספת המדרשים ממנוסחה אשר הוסיף אל התנחומא והוסיף גם מן הפסיקתא רבתי אל התנחומא, כמו לדוגמא בפסיקתא רבתי פ"ג נמצא שאלה בהלכה ילמדנו רבינו נר של הנוכה שוותר שמן, ונמצא ג"כ בתנחומא החדש פ' נשא, והרב החכם הנ"ל כתב בהערה ח' כשהשווה סגנון התנחומא עם סגנון הפסיקתא נמצא שסגנון התנחומא הוא מאוחר בסגנון הפסיקתא ע"כ. ובאמת בתנחומא החדש הוא הוספה מן המדרשים ממנוסחה שהוסיף כל זה מהפסיקתא רבתי ושינה קצת הלשון בדרכו. וכן בפ"ה פסקא ויהי ביום כלות נשמה הביא החכם הנ"ל נוסחאות התנחומא לעומת הרבתי, ובהערה כ"א סיים סגנון הלשון מוכיח שהתנחומא הועתק מהפסיקתא רבתי, ובאמת התנחומא לא העתיק מהרבתי רק המדרשים ממנוסחה הוסיף זה אל הרבתי מן כך פתח ר' תנחומא עד בני בכורי ישראל. וכן מה שהעיר עוד שם בהערה ס' על התנחומא הוא ג"כ מן המאמרים שהוסיף המדרשים ממנוסחה. וכן עוד שם בפסקא ההיא (דף כ"א ע"א) ד"א מי אבר ווי והעיר שם בהערה צ"ה בתנחומא הועתקו הדברים מרבתי אלא שכבר שינו סגנון הלשון וקיימו הדברים, ובאמת גם זה נוסף בתנחומא. וכן עוד שם ד"א ויהי ביום כלות נשמה מה כתוב למעלה מן הענין, והעיר שם בהערה ק"ב שיטה זו הועתקה בתנחומא. ובאמת גם זה היא הוספת המדרשים ממנוסחה. ועוד העיר שם בהערות על מאמרים מתנחומא אשר שונים יש בנוסחא וכאשר תראה הם רק מאשר הוסיף המדרשים ממנוסחה, ועיין בפרק י"ד שהבאתי ורשמתי הנוספות בתנחומא החדש דפוס מאנוסחה בפ' נשא ועיין שם מה שהעירותי עליהם. וכן שוב תראה בפסקא וזכור הערה צ"ט שכתב ההכם הנ"ל בתנחומא כי תצא ע"פ הפסיקתא הועתקו אלא שהוסיף בהם דברים וקצת מה שהוסיף הוא ע"פ הפסיקתא רבתי, גם פה לא הוסיף המסדר רק המדרשים ממנוסחה. וכן פ"ד פסקא פרה כתב בהערה כ"ה זה הועתק בתנחומא פ' חוקת וקיימנו קצת, ובאמת גם זה הוא הוספת המדרשים ממנוסחה. וכן עוד שם הערה מ"ו כתב כי התנחומא העתיק הדרוש מהרבתי ושינה ורחיב ותיקן סגנון הלשון מהרבתי. ובאמת גם המאמר שם בתנחומא הוא הוספת המדרשים ממנוסחה שהוסיף ע"פ הרבתי. ועיין עוד שם בהערה מ"ו והערה מ"ט הביא נוסחת התנחומא, וגם זה הוא הוספת המדרשים ממנוסחה. וכמו כן נמצא בהרבה מקומות, ועיין בפ"כ פסקא כהן תורה שהביא בהערה י"א בתנחומא פ' האינוני הביא דאיתא בפסיקתא אדם במשל ל"ב מלות כו'. גם זה הוא הוספת המדרשים ממנוסחה. גם מה שהעיר בפכ"ג הערה פ"ג מאמר התנחומא בפ' כי תשא הועתק מהרבתי אלא שקיימנו ושינה

(ט) גם תמאל רמזים שטמח על התנחומא כמו פסקא ז' פסקא ויהי המקריב (דף כ"ז ע"א) ד"ל נאות אדם תשפילנו שניל גדול הוא אלא נכח לענינו". אין ספק שזמנו אל התנחומא שלנו פ' ויקרא חות ד', והוא אבר נוסף כנדפס האם המדרשים ממנוסחה (אוח ג') ונדפס עליו „ראה כי מדע הוא“. ובס' נדרש המקרא בכמה מופנים. וכן בפסקא זכיר (דף כ"ב ע"א) כ' תנחומא כי רבי אומר באן ממש פנים כוונתו זמנא תנחומא פ' תלף, גם שם הערה ק"י. וכן בפסקא ביום המשיח וכך פתח כ' תנחומא גר אלא דברי חכמים כדכונות, כוון להנחומא כדכונות. אוח מ"ו מתמאל: אפס, וגם נפל מדעם בח"ל מייחס מתמאל ל' תנחומא. כי בפ' נכח פ"ד חות ד' ד"ל דברי חכמים ח"ל תנחומא גר אלא מה דכונן כו' כוון להתנחומא.

ושינה אותו המסדר, וסיים שם וענין זה רצולמות ולא סדרים העתיק הערוך ערך צלמות בשם מדרש ילמדנו דכי השא ע"כ. כבר העירותי שהנחומא הגרפס מס' שמות הוא הילמדנו מס' שמות, לכן גם המאמר ממורנוסרופוס הוא נובע מילמדנו הנאמר, ובעבור זה הביא הערוך ערך צלמות המאמר מילמדנו, כי הפסיקתא רבתי לא היתה לפניו, לכן בעל הרבתי שאב ממדרש ילמדנו (שהוא התנחומא הגרפס מס' שמות) לא להיפך הילמדנו מן הרבתי. ושם בסוף הערה פ"ח סיים ומסדר התנחומא אפשר שהעתיק ממה שהוא לפנינו אלא ששינה קצת במנגנונו, ואפשר שהוא העתיק מהילמדנו שרמו עליו הערוך בערך צלמות, ומאשר בררתי לא העתיק מילמדנו כי המאמר בפ' כי תשא הוא בעצמו הוא הילמדנו. וכן בפ' מסקא בחורש השביעי בהערה ג"ח וגם בהערות שלא תריהם הביא ג' התנחומא, ובאמת בתנחומא (באמצע אות כ"ב) מן אמר אברהם מה אעשה אם אנלה לשרה עד סוף אות כ"ב הוסיף המדפיס ממנובה ע"פ הילקוט רמז צ"ח וצ"ט בשם מדרש, עיין בתנחומא שלנו הערה רכ"ג, לכן מה שסיים החכם הנ"ל בהערה פ"ו נראה שמסדר התנחומא כבר נשתמש בפסיקתא רבתי אינו נכון, מכל זה תראה כי לא קלע אל השערה במה שהחליט כי התנחומא הגרפס שאב מן הרבתי, רק הוא להיפך, ופה אין המקום להשוות כל המאמרים מערכה מול מערכה ולהעיר על השוניים בין התנחומא הגרפס והרבתי, כי לזה נדרש מאמר גדול ועוד חזון למועד לדבר מזה, ומן פסיקתא רבתי בכלל ופרט, ועיין מה שהעירותי במבוא להפסיקתא אות ג'.

(ח) מדרש אגרת בראשית. השתמש בתנחומא כ"י שלנו, וכמעט רוב הספר נובע מתנחומא. והנה אני נותן בזה רשימה מכל המאמרים אשר המסדר הזה שאב מתנחומא ואנה הם נמצאים בתנחומא (י), ועל השונים אשר ביניהם העירותי בהערות שלי במקומותם.

אגרת בראשית	פרק	אות	המתחיל		נמצא בתנחומא	פרשת	אות	אגרת בראשית	פרק	אות	המתחיל		נמצא בתנחומא	פרשת	אות
			פרשת	אות							פרשת	אות			
א	א	א	וירא ה'	ל	בראשית	ל	ב	ד"א צא	ז	ב	ד"א צא	י	א	י	י
"	ב	ב	ד"א וירא	ל	"	ל	א	אמר הדברים	יג	א	אמר הדברים	ל	"	י	י
"	ד	ד	ד"א וירא	ל	"	ל	ב	ד"א אחר	"	ב	ד"א אחר	"	"	"	טו
ר	א	א	ד"א צדקתך	ח	נח	ח	ג	ד"א אחר	"	ג	ד"א אחר	"	"	"	טז
"	"	"	רשב"י אומר	"	"	"	"	וידרך עד חן	"	"	וידרך עד חן	"	"	"	יז
"	כ	כ	ד"א ויבור	"	"	ט	טז	ויהי אברם	"	"	ויהי אברם	"	"	"	כב
"	ג	ג	ד"א ויבור	"	"	י	"	ד"א ואחנה	"	ב	ד"א ואחנה	"	"	"	כג
ז	א	א	צא מן התיבה	"	"	טז	ג	ומי מל	"	ג	ומי מל	"	"	"	כד

(י) המדרש הזה ילא כחשונה לאור פ"י הכר ר' מנחם די לונזאט ז"ל בספרו שמי ידוע (וויזיא ס"א ע"ה) ואח"כ נדפס שנית בוילנא שנת תקס"ב עם הקדמה ועם קצת גזרזר במקומות הסמוכים ע"י הכר ר' אברהם בן גאון ר' אליהו ז"ל מוילנא, (ונדפס אח"כ בגאליקס בשנת תקס"ב) כי שנים אחר הדפסו בוילנא פ"י ס"ד יעקב בן נפתלי הינן ז"ל מנצחלי, וסדפים שנים את ההקדמה מה"ר אברהם בן גאון מוילנא וסמך את שם הכר ר"א גם כשמיס מההקדמה כל מקום שמוכיח את שם אביו הגדול ז"ל. וגם בשער הספר מזכיר רק הסולא משנת שפ"ה ואת הסולא מוילנא משנת תקס"ב לא זכר כלל, וכן לא יעשה, בהקדמה הלז גלס פני הלז של דבר מחבנו ולדפשו דב מוכר ואסף המדרש הזה. ובמח"ס בית הלמוד שנה יכשיס דל 56 דברתי אדועס מדרש אגרת בראשית. וכאמתי כי היל הפסרס מלויה בשפסר, רק המדרש הוא מן המדרשים המאמרים והשתמש בהנה בתנחומא, ובמסתי כי רוב הספר טובע מהתנחומא. וגם העמיק מלאמרים מן הפסיקתא דרב כהנא כנו בשפסר מ"ג את ד' שני דברים שאלו ישראל עלא כהנו, וקלך בלשון ורשם, וכבר נכתב בפסיקתא עד אחסי כעל לישראל, וואו בפסיקתא פסקא ותלאמז ליון (דף קל"ג פ"ב), ומן המלאמז למה שהכל סימן יסע לפתיים מתחיים וכו' הוא מתנחומא כ"י חלדות אות פ'. כלאשון אשר הביא מאמר גדול ממדרש אגרת בראשית הוא ס"ד ישראל בן יוסף אלנקווא בספרו מטרות זכר טולס בפרק גדול בנים (נדפס בקראקוי פ"ב) ואח"כ נדפס הספר בסוף לראשית חתמה מן פרק המטרות עד סוף הספר (והוא מן ר' ישראל הכ"ל), ובפ' גידול בנים הביא וז"ל וזה הדבר נכתב במה דבי אליהו ז"ל ויהי כי זקן ילחם זש"ה יראה אל פנדיך פנדיך אמרו חז"ל פשרים דורות וכו' וסיים, סליק פ' מורכ" וואח"כ מתחיל "פ' בניהים" ועלי זקן מאד ט', רעס פתך בשפסר, קלן נחלחך וכתב דבי אליהו ז"ל וזה נחלח זכר מזה, שזי מקלח טעיות בלשון, הענין מוכן, ולא מלאמתי ספר בניהים בראשית, והנה במה דבי אליהו לא נחלח זכר מזה, רק כל המלאמרים שהביא הם בלחוד בראשית פרק מ' (מורכ) ואח"כ פרק מ"א (בניהים), והפסר מן כמניס לא הביא, כי חסר גם בלחוד בראשית לפניו. ויען כי ס"ד ישראל הכ"ל לא ידע את שם הספר כי הים אז נכמוס,

מבוא

מן

אגרת בראשית		הסתחיל		נמצא בתנחומא		אגרת בראשית		הסתחיל		נמצא בתנחומא	
פרק	אות	פרשה	אות	פרק	אות	פרשה	אות	פרק	אות	פרשה	אות
יט	א	וירא	ב	מה	ב	וירא	ב	ד"א ויצא	ב	ויצא	ב
"	ב	ד"א וירא	ד	"	ג	"	ד	ד"א ויצא	ג	"	ג
כא	ב	ד"א הלילה	"	"	ד	"	"	ד"א רגלי	"	שב	"
"	ג	"	יב	מו	א	"	א	ויברח	"	ה	"
כה	א	ויסע	"	מה	א	"	א	וירא	"	"	"
כו	א	וישר	"	"	ב	"	ב	ד"א וירא	"	שם	"
לא	א	ויהי	"	"	ג	"	ג	ד"א וירא	"	יב	"
"	ב	ד"א	"	"	ד	"	ד	ד"א וירא	"	יד	"
לב	ב	ד"א	"	"	ה	"	ה	ד"א וירא	"	יא	"
לד	א	אשת חיל וזושרה	חיי	ג	א	וישב	א	וישב	וישב	א	א
"	ב	ד"א	"	ד	ב	ד"א וישב	ב	ד"א וישב	"	ב	"
ס	א	ויהי	תולדות	"	ג	ד"א וישב	ג	ד"א וישב	"	ג	"
אב	א	ויתן	"	נה	א	חזון	א	חזון	"	ד	"
"	ג	"	"	סס	א	וירא	א	וירא	מקץ	ד	"
"	ד	ד"א ויתן	"	"	ב	ד"א וירא	ב	ד"א וירא	"	ו	"
מג	ב	ד"א והיה	"	עח	ב	ד"א עיר	ב	ד"א עיר	ויגש	א	"
"	ד	לכה שרמל	"	"	ג	ד"א	ג	ד"א	"	שם	"
מד	א	שיר למעלות	"	"	ד	ד"א	ד	ד"א	"	שם	"
מה	א	ויצא	א	"	"	"	"	"	"	"	"

(ז) מדרש לקח טוב שאב הרבה מתנחומא כ"י דילן, והביא הרבה פעמים מאמרים בשמו, ואין מספר לכל המאמרים אשר לקח מתנחומא ולפעמים לא קרא שמו עליהם, ועיין להלן בפרק שאחר זה פרק י' סי' י"ב ובהערה ח' שם הרחבתי לומר מזה.

(י) ספר והזהיר שאב הרבה מתנחומא שלנו. וידידי הרב הגדול מוה"ר ישראל מאיר פרייאמאן נ"י בענפי יהודה העיר לפעמים שלא נמצא בתנחומא לפנינו, לדמיון דף ה' ע"א הערה ד' כתב ליהא בתנחומא שלנו. אמנם בילקוט רמז ר"ה הובא בשם התנחומא עכ"ל. ובאמת מה שהביא הילקוט הוא בתנחומא שלנו, וכן בשלה דף י"ט ע"א וזש"ה הכס לבב ואמין כח העיר בהערה א' ילקוט ריש בשלה הביא דרשה זו בשם תנחומא ע"כ. ומה שהביא הילקוט הוא בתנחומא שלנו. וכן המאמרים שלאחריהם לקוחים מכ"י שלנו, ומה תראה בדרך י"ט ע"ב הערה א' כתב להבין דברי המחבר שום תשים לפניך דברי הילקוט בשם תנחומא ע"כ, ובאמת המחבר הביא כמו שהוא בכ"י, וגם הילקוט הביא תמיד לפי התנחומא כ"י. וכן יתרו דף ל"ה ע"א בהערה ב' כתב משמע דדרשה הקודמת לא לקח מהמכילתא ומקורה נעלם ממני ע"כ. ובאמת לקח המחבר מתנחומא כ"י יתרו אות ו'. שם ל"ה ע"ב משבט לוי שהוא משולש באחיו ליהא בתנחומא ע"כ. ונמצא בכ"י שלי. וכן תרומה ע"ז ע"א הביא בהערה א' ב' ג' ד' ה' ו' גירסת הילקוט בשם התנחומא כמו שהביא המחבר, וכל הנוסחאות הוא ע"פ כ"י דילן. וכן תשא קי"ד העיר בהערה ה' בתנחומא שלנו חסר קצת מדרשה זו ע"כ. והאמת שהדרשה שהביא המחבר היא כמו בכ"י שלנו. וכן פקודי דף ק"ל ע"א ויביא את המשכן וזש"ה עיו והדר לבושה כו' אמרו רבותינו מעשה בתלמיד אחד כו' הוא לפנינו בכ"י אות ו' ומובא גם בלקח טוב פקודי, וע"ש הערה י"ב, ולא נודע לי אז כי נמצא בתנחומא כ"י אשר בעל לקח טוב ובעל והזהיר שאבו משם. וכן המאמר צאינה וראינה (ע"ש בלקח טוב הערה י"ד) הוא בתנחומא כ"י, ובהערות שלי להתנחומא העירותי על הרבה מאמרים אשר בעל

רשם הנל דני אליהו. או היה בקובץ אחד עם הנל דני אליהו ותחת כי אחד הם. והמתנגד הזה הפסיק את דגביו מיד עם השטחים, ראה בהערות שלי להתנחומא נפ' תולדות מהמסר י"ב והלאה, ופיין עוד מה שהפסיקו נחל"ס בית וזמנוד שנה רכישית 56.

בעל ס' והוהיר הביאם, ועל ס' והוהיר נדפס ממני מאמר גדול בכבוד הלבנון שנה עשירית.
 (יא) מדרש חסר ויתיר שאב מהתנחומא שלנו. בדף ל"ט הביא וו"ל. קדש ישראל לה' ראשית תבואתה בה"א כתיב שהן אוכלין פירות בעולם הזה והקדן קיימת לעולם הבא. והרב המו"ל את המדרש הזה הוא ידידי הרב החכם הגדול מוהר"א בערלינר הציג סימן השאלה? לתורות שלא מצא מקור המאמר, והעירותי בהשחר שנה רביעית חוברת ששית צד שנ"ב שמוכא בילקוט ירמיה רמז רס"ד בשם התנחומא. ועתה תמצא לפנינו בתנחומא כ"י בראשית אות י', עיין לקח טוב בראשית ובהערה ל"ב, ובלקח טוב יש לתקן ובצ"ל למה בתחלה לשון ראשית בזכות ישראל שנקראו ראשית [שנאמר קודש ישראל לה' ראשית] תבואתו תבואתה כתיב [שנאו אוכלים אלא מן התבואה] אבל הקדן קיים לעתיד לבוא.

והנה רציתי לדבר גם במדרשי חמש מגילות ומדרש שמואל תהלים כשלי שנים בהם נמצאים מאמרים שיורו שהשתמשו בתנחומא, אולם ראיתי כי יתארכו הדברים, ולכן אשמור לעת כצוא לדבר גם מהם בהרחבה, וביתוד ממדרש תהלים אשר בדעתי לערוך עליו הערות ותקונים ולהוציאו לאור אי"ה, ע"פ ששה כתבי יד אשר השגתי ממנו.

(י) הקדמונים אשר הביאו את התנחומא והילמדנו.

כבר אמרנו כי מדרשי תנחומא וילמדנו היו לפני הגאונים והקדמונים, והשתמשו בהם הרבה, אם בעניני הלכה, ואם בעניני אגדה, ויביאו מאמרים רבים מהם, ולפעמים בשם תנחומא סתם, ולפעמים בשם ילמדנו. רבים כווננו בשם „תנחומא“ לתנחומא כ"י שלנו, ורבים לתנחומא הנדפס שהיה אז לפנינו ג"כ בכתב יד, ומהם למדרש ילמדנו הנאבד, כי המאמרים שהביאו אינם לא בתנחומא כ"י שלנו ולא בתנחומא הנדפס, בעל כרחנו נאמר שהכוונה על הילמדנו, אשר היה נקרא אצלם ג"כ בשם תנחומא, ומהם שהביאו מפורש בשם „ילמדנו“. אולם המחברים המאוחרים שכתבו חבוריהם אחר שנת ה'א"רפ"ב, כשמוכרים מדרש תנחומא, הכוונה אצלם רק על הנדפס, אשר היה כבר ערוך לפניו בדפוס, (כי התנחומא נדפס ראשונה בקאנשטאטנינא שנת רפ"ב), רק בעבור שעל שער הספר כתוב: „תנחומא הנקרא ילמדנו“ היו איזה מהמחברים אשר נקבדו גם בשם ילמדנו, אכן כוונתם באמת אל התנחומא הנדפס, מלבד אלה אשר כתבו מפורש תנחומא או ילמדנו כתב יד, אשר כונו או על התנחומא כתב יד שלנו, או על הילמדנו הנאבד, ולכן אפשר שלא לכוזר יהיה לפני הקוראים להביא לפניו רשימה מהמקומות אשר הגאונים והקדמונים הוזכרו אותם במדרשים בשם „תנחומא“, והן ילמדנו, ואנה הם נמצאים במדרשים הנזכרים, למען ידעו אל מי כונו.

(א). ספר הראשון אשר נשאר לנו לפליטה אחר חתימת התלמוד הוא השאלות לרב אחאי גאון (הי בחצי השנה ממאה החמישית לאלף החמישי היינו אחר ד"א ת"ן, ובין שנת ד"א תק"ה ותקכ"א עלה לארץ ישראל) הגאון הזה השתמש בתנחומא ושאל ממנו מאמרים שלמים, כמו בראשית ס' א' (דף ב' ע"ג) אמר ר' שמעון בן פזי אמר ר' יהושע בן לוי אמר יקב"ה לישראל היו משמרין את השבת שהיא שקולה כנגד כל התורה כולה בו', נובע מתנחומא, כאשר התעורר הגאון מוהר"א מרגליות ז"ל במכתבו להגאון הרי"ב בעל שאילת שלום הבאתי לעיל בפרק ב'. גם מה שהובא עוד שם בדף ב' ע"ד א"ר חמא בר לקיש כל מי שהוא עונה אמן בעולם הזה וזכה לענות אמן בעולם הבא, שנאמר ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם אמן ואמן, אמן בעוה"ז, ואמן לעוה"ב, הוא בתנחומא שלנו פ' צו אות מ', ונמצא ג"כ בנדפס צו אות ז', רק שם הוא הוספת המדפים כמנוסח. וכן עוד בשאלות פ' צו (כ"ה ע"ב) במסכים של מלכים בא הקב"ה על המצרים בו', הוא מתנחומא כ"י בא אות ד'. ובתנחומא הנדפס נמצא באיזה מקומות מאמרים מהשאלות שהוסיף המסדר אל גוף הספר. ועיין לעיל בפרק ג'. ובבית תלמוד שנה שלישי הארכתי לדבר אודות השאלות, ועיין שם דף רי"א.

(ב) הלכות גדולות לרב יהודאי גאון. (היה לגאון בסוריא בשנת ד"א תקי"ו, ומלך י"ג שנים ומהצה, עד שנת תקכ"ט ומחצה) הביא את הילמדנו, אבל לא בשמו, כי בה' ברכות פ"ה הביא וו"ל: אמרין במערבא דאשכחן בתפלת חנה מעין שמונה עשרה, כנגד מן אברהם, רמה קרני בה', כנגד מחיה כתיב, ה' ממית ומחיה וכו'. וזה מוכח בילקוט שמואל רמז